

УПОВНОВАЖУВАЛЬНА ОСВІТА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**КИЇВ
2006**

Цей посібник є третім виданням (перше видання – 1999 року, друге – 2003 року) для тих, хто працюють за програмою «Уповноважувальна освіта», або хотіли би працювати в майбутньому. Посібник містить теоретичні основи, практичні поради і конкретні техніки та вправи.

Видання здійснено завдяки підтримці
Мережаної жіночої програми
Інституту відкритого суспільства

Відповідальна редакторка
Олена Сулова

Посібник створено за участю колективів всіх країн, що належать до мережі програми
«Уповноважувальна освіта»

Видання 3-є, перероблене й доповнене

© Інформаційно-консультативний жіночий центр, 2006

Програми жіночого лідерства свого часу стали натхненням для авторок програми та «першозасадами» уповноважувальної освіти.

Минали роки. За десять років програма не зникла. Більш того, з маленької місцевої ініціативи, що охопила спочатку до 10 осіб, уповноважувальна освіта перетворилася у рух, достатньо масовий і достатньо фаховий (в плані рівня виконання задуманого). Програму знають ті, хто працюють в сфері гендерної освіти в країнах, де вона знайшла свій дім, своїх прибічниць та прибічників.

«Неправильна назва» не завадила ідеї рости і розвиватися. Може, тому, що «незручна назва втягує в дискурс»¹, допомагає краще роздивитися і зрозуміти те, що не так просто описати кількома словами.

За час впровадження програми її плоди (участь в тренінгах) покуштували тисячі й тисячі дорослих і дітей, жінок і чоловіків, людей найрізноманітніших фахів та зацікавлень.

Програма постійно знаходиться в розвитку і, напевно, в цьому її життєствердний принцип. В такому ж розвитку знаходяться і посібники, що допомагають тренерським командам реалізовувати програму.

Якщо перший посібник (1999 рік) мав більше компіляційний характер і намагався вирватися за межі рамок, що здавалися засновницям програми вузькими і такими, що заважають ефективному розумінню прав людини, жіночий людських прав, гендерної чутливості і толерантності, то другий (2002 рік) став сублімацією попереднього спільного досвіду різних країн учасниць, різних цільових груп, різних досвідів в комплексну гармонійно побудовану програму. Дуже часто ми говорили тоді: «Не намагайтеся взяти з програми тільки окремі елементи. Вона не працюватиме у повну силу, якщо ви так зробите. Прийміть програму повністю, і ви побачите, до яких наслідків це може призвести».

Ті, хто наслідували такий принцип, і сьогодні в програмі і з програмою. Вони можуть розповісти про свої успішні історії і успішні історії інших людей – помітних і яскравих і непомітних, але все одне дуже цінних.

Організаційно програма постійно змінюється. Якщо на початку нашого шляху (1996 – 2004), в пошуках власної ідентичності, проходячи через компілятивність, ми використовували більш централізовану координацію, то з часом (2004 – 2006) ми перейшли на форму «вільної асоціації», намагаючись розвинути в мережі більш незалежні форми розвитку і координації.

Мережева зустріч 2006 року знов змінила організаційну форму, трансформувавши структуру в «мережу мереж». Така потреба виникла у зв'язку з тим, що уповноважувальна освіта з самого початку почала розвиватися і давала розвиватися за будь-якими напрямками, для будь-яких груп, в будь-якому форматі, що відповідав принципам програми. Це призвело до того, що накопичилася велика кількість модулів, практик, що базуються на досвіді уповноважувальної освіти і не можуть вміститися у вузькі формати традиційних програмних схем і процедур. Мережа мереж, що отримала назву «За соціальну справедливість і рівні можливості», пропонує сьогодні такі три напрями, які в майбутньому можуть поповнитися новими:

- навчання, тренінги, програми і компоненти
- дослідження і гендерне інтегрування
- просування освітніх ініціатив

Третій посібник (2006 рік), який зараз перед вами, не повторює попередні за змістом, продовжуючи головну ідею уповноважувальної освіти. Він відображає також нову організаційну структуру і дає можливість наробляти і реалізовувати нові ініціативи і напрямки.

Його основне завдання – упорядкувати наробки програми за попередній період, а також сам процес складання вправ, програм, планів відповідно до принципів уповноважувальної освіти. Певний алгоритм допоможе тренерським командам реалізовувати гнучкий підхід впровадження програми, оперативно реагуючи на потреби різних цільових аудиторій, різні реалії з їх викликами і ситуативними проблемами.

На відміну від попереднього видання, третій посібник має структуру «доповнення мозаїки», перегукуючись з іншими виданнями посібників, матеріалами і просто з усною практикою, тому

---

¹ З висловлювань українського скульптора Олега Пінчука

дуже бажано приступати до його вивчення і використання після оволодіння всім комплексом уповноважувальної освіти.

Неодноразово в розгляді Програми виникали, виникають і, певно, виникатимуть питання, що відносяться до «цивілізаційних розломів», зокрема, в освіті. При цьому проблема бінарних опозицій «Схід – Захід» і їх взаємодії піднімали як західні, так і східні вчені, практики, активістки й активісти.

Так, можна зустрітися з думкою, що «програма «Уповноважувальна освіта» адаптувала широкий спектр фраз, незрозумілих середнім українцям і українкам, але таким, що зустрічаються в підручниках, програмних пріоритетах великих донорів»².

Перегукуються з цією думкою і такі: «Постійні посилення на представників, так званої, західної культури, не є підставою для загальності даного посібника, який має дуже широкі кордони розповсюдження і застосування. Повага інших культур і, насамперед, своєї власної зобов'язує включати і авторів, які живуть і працюють в наших культурах, в наших країнах і які ніяк не гірше заморських делікатесів»³.

Це вічне питання, і уповноважувальна освіта не ставить метою вирішити його. Водночас ми не можемо заперечувати, що «підтримка теоріями» більше, раніше і активніше розвивається саме в рамках «західної культури», в той час як більш глибоке, послідовне і всебічне рефлексування практик, що наслідують ті теорії, часто знаходить відображення саме в рамках «східної культури». Уповноважувальна освіта, одним з принципів якої є сприяння гармонійному врівноваженню «небезпечної конфліктної рівноваги», визнає існування подібного «розламу» і готова сприяти його «скороченню до безпечних розмірів». Тому ми не вважаємо, що той чи інший спосіб участі (теоріями чи практиками) є первинним, головним або єдино правильним. Це, до речі, відображено і в принципах Програми. Взаємне збагачення, зокрема, і в формах сприйняття світу, може, на наш погляд, зробити його більш різноманітним, толерантним і стабільним. Водночас, забувати про «ризик розломів» також небезпечно. Тому авторський колектив посібника дякує всім, хто небайдужі, до Програми, думають, говорять і пишуть про і для неї в цілому і для цього посібника зокрема.

Запропоновані схеми розділів є умовними. Їх основна ідея – уповноважувальне лідерство – тобто можливість людини розвивати себе і світ навколо відповідно з принципами толерантності, чуйності до різноманітності, поваги прав людини, суміщаючи їх з активною життєвою позицією.

Посібник також пропонує деякі тематичні глави («Гендерна перспектива миру», «лідерство», «світ, вільний від торгівлі людьми» тощо) з новими або модифікованими вправами.

В текст також включені деякі доповнення до попереднього посібника та його глав «Успішні комунікації» та «Діалог різноманітності».

Авторський колектив вважає, що всі три посібники будуть корисні на різних етапах і в різних ситуаціях, а також, що бачення, яке засновниці поклали в підвалини програми, в цілому досягнуте. Розроблені інструментарії можуть ефективно працювати для досягнення поставленої мети – суспільства толерантності, поваги прав людини, гендерної чуйності і прийняття різноманітності.

---

² Hrycak, A., Foundation Feminism and the Articulation of Hybrid Feminisms in Post-Socialist Ukraine. East European politics and Societies, Vol. 20, No 1. p. 94

³ Рецензії і рекомендації на навчальний посібник «Уповноважувальна освіта» від групи авторів з Киргизстану

ПРИНЦИПИ

Перефразуючи, можна сказати, що навіть старі, як уповноважувальна освіта, принципи, теж перенесли трансформування в новому посібнику. Така трансформація тільки ще раз підтверджує, що відкрите мислення завжди залишає можливість для змін навіть таких сталих компонентів, якими є принципи.

По-перше, «принцип номер один» («приходити вчасно») не завжди обов'язково повинен бути першим. Так, працюючи з ромськими групами, ми прийняли рішення, що для них інколи доцільніше на перше місце ставити принцип «добровільність», враховуючи те, що цінності свободи дуже важливі для ромського народу. І якщо цей принцип дотримується, тоді наступним буде принцип «приходити вчасно» і т.ін.

Одним з можливих формулювань принципу «не критикувати» було запропоновано версію – «не відкидай».

Але найголовнішим трансформуючим моментом стало введення ще одного – дев'ятого – принципу. Цей принцип отримав назву «активна відповідальність». Його головний сенс в тому, що, якщо ми говоримо про програму як таку, що базується на підходах action research (дослідження в процесі втручання, дії), то окрім дослідження, якому в нас приділяється багато уваги, повинно бути і втручання, дія. Такою дією, що не суперечить принципу добровільності, і може бути принцип активної відповідальності.

Важливо також нагадати дидактичний аспект прийняття принципів. Ми використовуємо його в програмі, перед завершенням кожної вправи питаючи: для чого ми це робимо? Відносно принципів, на це питання можна відповісти так: щоби слідувати їм далі в житті. Для чого ж їм слідувати? – Щоби людина виховувалася в дусі свободи і демократії.

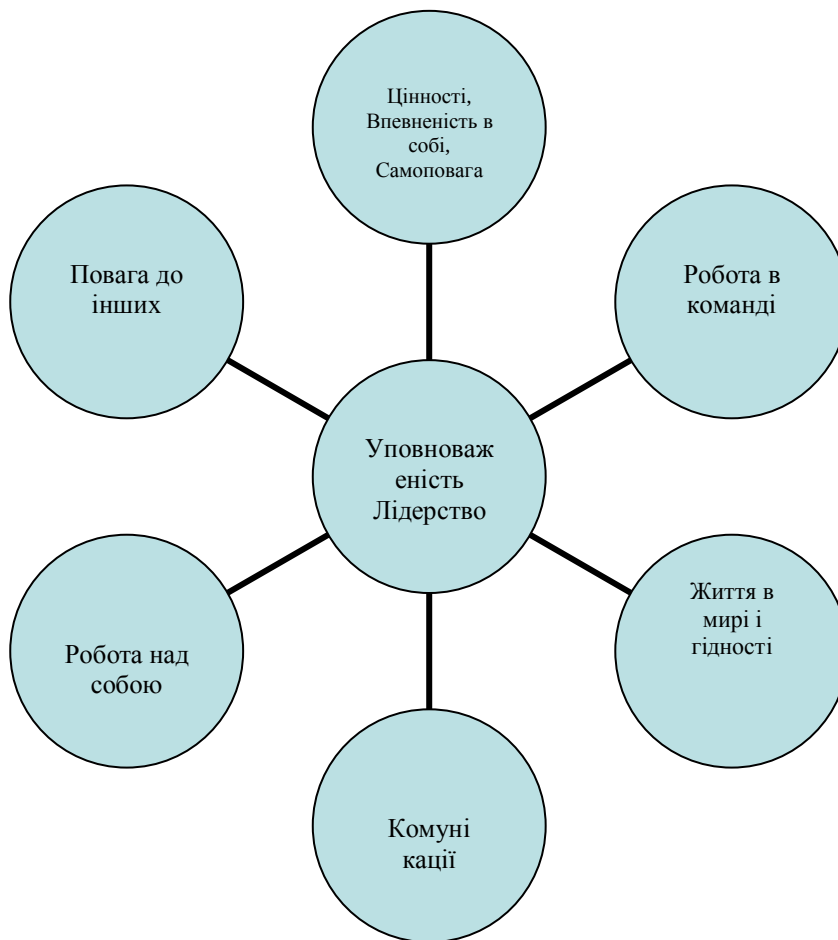
Тренери пропонують всі принципи на самому першому занятті, на самій першій зустрічі, але важливо пам'ятати, що повне і глибоке прийняття цих принципів тренуваними не буде таким одночасним. Тому важливо, щоби самі тренери були переконані в дієвості принципів, вірили в них і застосовували в своєму житті. Це допоможе і тренерам, і групі поступово дати можливість прийняти їх для себе, для свого життя, для життя тих, хто нас оточують.

За аналогією можна сказати і про те, що сьогодні прийшов час не лише для «принципів за вибором», але й для «шкіл за вибором» - шкіл, в яких ми могли би ширше і глибше впровадити принципи і підходи уповноважувальної освіти в усіх підструктурах, в усіх процесах, для всіх людей, які в цих школах працюють, вчаться, знаходяться. Це чудова нагода реалізувати на практиці принцип структурного ненасильства, про який мріяв, говорив і писав Махатма Ганді і який програма «Уповноважувальна освіта» навчилася розвивати в реальності.

ОЧІКУВАННЯ

Перший посібник (1999 рік) містив главу, яка називалася «Керувати собою – співпрацювати з іншими». Вона торкалася теми формування команди і лідерства і означала, що якщо ти вмієш керувати собою, тоді зможеш і співпрацювати (або керувати) іншими. Та ідея знаходить свій розвиток і запропонованій нижче схемі.

На наш погляд, саме такі складові можуть допомогти людині реалізувати згаданий вище принцип. Взаємозв'язок всіх тематичних розділів уповноважувальної освіти дає нам можливість комбінувати їх поза залежністю від конкретної мети навчання, цільової групи, часу та інших аспектів.

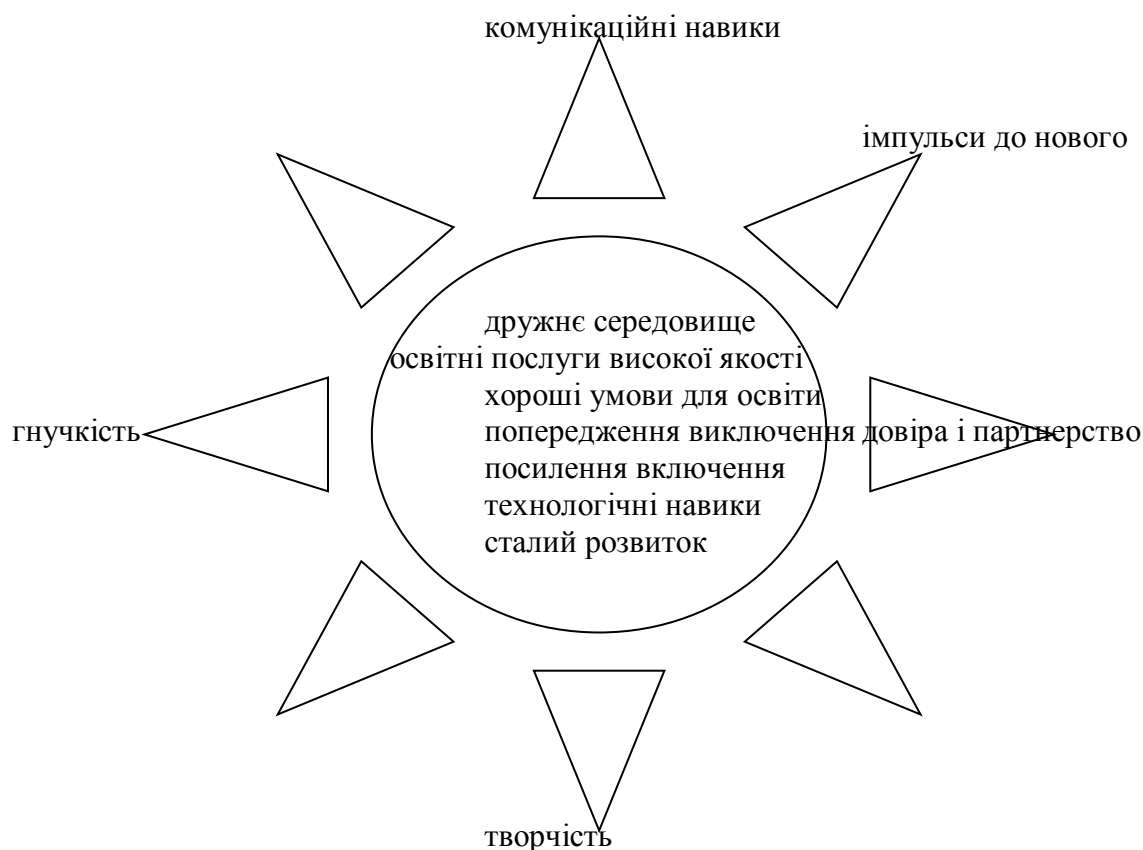

Таблиця 1. Складові уповноважу вального лідерства

Бажаючі застосувати підходи програми до цієї школи теж можуть скористатися цим посібником, як в окремих деталях, так і в цілому.

В цій комплексній справі можуть допомогти цінності в навчальному плані школи, пов'язані з принципами уповноваженості.

ЦІННОСТІ В НАВЧАЛЬНОМУ ПЛАНІ ШКОЛИ – ЯКА РОЛЬ УПОВНОВАЖУВАЛЬНОЇ ОСВІТИ?⁴

ЦІННОСТІ ШКІЛ УПОВНОВАЖЕННЯ:

- кожна й кожний мають право на розвиток себе як учениці чи учня, на зростання своєї людської особистості і на користування благами цивілізації;
- ми діємо так, щоби кожний і кожна мали можливість рости як відповідальні члени суспільства і впливати на його події;
- ми сприяємо рівності, повазі, людській гідності і підтримуємо дружню атмосферу, безпеку і загальний добробут;
- ми цінуємо свою національну культуру і кожную культурну ідентичність, а також сприяємо взаємодії культур;
- ми виключаємо всі види насильства, дискримінації, расизму і пов'язаних з ними видів нетолерантності;
- ми намагаємося підтримувати сталий розвиток і вчитися відповідати за навколишнє середовище і наше майбутнє.

⁴ (За матеріалами презентації “Conception of the values in the curriculum – how to value interculturalism and human rights, how to say no to discrimination and racism?” by Katri Kuukka, Marjo Kyllönen, Education Department, City of Helsinki, UNESCO Conference on Intercultural Education, 15 – 18 June 2003, Juvöskylö, Finland)

УПОВНОВАЖУВАЛЬНЕ ЛІДЕРСТВО

ХТО?..

МЕТА:

- скласти перелік причин, чому люди беруть на себе чи не беруть лідерські позиції
- визначити власну готовність чи неготовність до активного лідерства
- обговорити співвідношення готовності ризикувати і відповідального лідерства

ОПИС ВПРАВИ: (5 – 10 хвилин)

- Тренер говорить, що наступна вправа буде пов'язана з певним ризиком, про який поки не можна казати, і просить вийти в коло добровольців для участі в цій вправі.
- Після того, як добровольці вийшли, тренер, зробив невелику паузу, говорить: «Ви всі виконали вправу».
- Попросивши добровольців поки не сідати, тренер просить їх по черзі сказати, чому вони вийшли.
- Подякував та попросивши сідати, тренер просить сказати тих, хто не встали, чому вони це зробили.
- Обговорення.
  - Чому ми провели цю вправу?
  - Що ми можемо з цього зрозуміти, усвідомити?
  - Для чого важливо знати причини, чому люди беруть на себе ризик?
  - Для чого важливо знати, чому люди не беруть на себе ризик?
  - Як ми можемо використати ці знання для себе та інших?
  - Чи залежить наша поведінка від ситуацій?
  - Які фактори важливі, щоби прийняти рішення про взяття на себе ризик?

ТРЕНЕРСЬКІ ПОРАДИ

При обговоренні цієї вправи важливо зробити все, щоби в тих, хто беруть участь, не склалася думка, що ті, хто вийшли – лідери, а ті, хто лишилися сидіти, не лідери. В процесі обговорення або в завершення важливо підкреслити, що основна мета вправи – подумати про всі причини, чому люди ризикують чи ні, беруть на себе відповідальність чи ні, становляться лідерами чи ні.

Стівен Кові, автор книги «Сім навичок високоефективних людей»⁵ запропонував свій підхід до особистої і міжособистісної ефективності. Кові визначив навички як зріз знань, вмінь і бажань (Див. «послання уповноважувальної освіти» в посібнику «Уповноважувальна освіта», 2002). Його сім навичок проранжовано відповідно до континууму зрілості, починаючи від залежності («Ти турбуєшся про мене») і до незалежності («Я несу відповідальність і спираюся тільки на себе»), а також далі до міжособистісної залежності («Ми можемо це зробити»).

Незалежність

Перші три навички пов'язані з умінням володіти собою.

Навичка 1. Бути активними. Це не просто ініціатива, а відповідальність за своє життя. Ця відповідальність означає можливість обирати. При цьому ми спираємося на свої цінності, а не скаржимося на обставини.

Навичка 2. Здатність бачити результати роботи з її початку. Ця навичка передбачає створення в голові картини того, що людина хоче досягти.

---

⁵ Covey, S.R. The 7 Habits of Highly Effective People. New York: Simon and Shuster, 1989; Covey, S.R. Principle-Centered Leadership. New York: Summit, 1991. See also Covey, S.R., Merrill, A.R. and Merrill, R.R. First Things First. New York: Simon & Shuster, 1994. Цит. По Гелпрігел, Д, Слокум-молодший, Д.В., Вудмен, Р.В., Бренінг, Н.С. Організаційна поведінка. Київ, 2001, ст. 368 – 370

Навичка 3. Починати з головного. Ця навичка вимагає від людини вміння управляти часом і подіями, співставляючи їх зі своєю метою і керуючи собою.

Міжособистісна залежність

Рух від незалежності (вміння володіти собою і самодисципліна) до міжособистісної залежності (продуктивні стосунки з іншими) передбачають відкрите спілкування, активне створення команди і турботу про інших. Створення ефективних взаємовідносин Кові називає «соціальною перемогою».

Навичка 4. Вважати, що «твій успіх – мій успіх». Стремління до спільного успіху передбачає розуміння необхідності співпрацювати, прийняття рішень в команді.

Навичка 5. Спочатку намагатися зрозуміти, а потім шукати розуміння. Щоби слухати з наміром зрозуміти, люди повинні виступати не як судді, а співчуваючи ситуації, в яких опинилася інша людина.

Навичка 6. Діяти спільно (синергетично). Коли двоє чи більше людей працюють разом, намагаючись зрозуміти явище, вони досягають синергізму. Синергізм виникає тоді, коли люди створюють нові альтернативи і рішення. Синергізму досягають люди, які сповідують навичку №4. Стереотипи заважають людям оцінити різницю в поглядах, бо люди не слухають одне одного.

Навичка 7. «Гострити лезо». Ця навичка інтегрує всі попередні. Це постійний процес оновлення, що містить в собі фізичний, ментальний, духовний і соціальний аспекти життя людини. Кові радить людям постійно оновлювати себе, щоби підтримувати високий рівень працездатності.

Цей розділ стосується розвитку згаданих навичок за допомогою методів уповноважувальної освіти. Важливо звертатися до них під час обговорення вправ.

АЗБУКА ЛІДЕРСТВА

МЕТА:

- визначити, якими якостями може володіти лідер чи лідерка
- створити «азбуку лідера»

ОПИС ВПРАВИ: (25-30 хвилин)

- Учасники і учасниці об'єднуються в групи.
- Кожна група отримує певну частину букв алфавіту.
- Кожній букві алфавіту учасниці і учасники співвідносять якість лідера, при цьому зображуючи його чи її схематично, словами, малюнками, піснями, пантомімою і др.
- По завершенні роботи кожна група представляє свою частину «Азбуки лідерства»
- Обговорення.
  - Обговорити, чи легко було визначати лідерські якості і зображувати їх.
  - Які з указаних якостей у мене є?
  - Які з указаних якостей мені хотілось би мати?
  - Для чого ми виконували цю вправу?

Можна після цієї вправи провести вправу «Магазин цінностей»

«КОНКУРС АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ»

МЕТА:

- навчитися визначати стилі лідерства по ситуаціях і порівнювати їх з іншими
- виокремити фактори, які впливають на стилі лідерства

ОПИС ВПРАВИ: (25-30 хвилин)

- Учасники і учасниці об'єднуються в групи. Кожна група отримує опис певного стилю лідерства.
- Група готується і показує цей стиль, а всі інші учасниці і учасники мають вгадати, якій це стиль.
- Спитати:
  - Як працювалося в групі?
  - Чи легко було придумати ситуацію, яка відповідає описаному стилю?
  - Як розподілялися ролі – відповідно до тих, що притаманні в житті, навпаки, інакше?
  - Що спільного і чим відрізняються стилі?
  - Які фактори впливають на стилі лідерства?
  - Що визначає стиль лідерства?
  - Чи завжди ми зустрічаємо «чисті» стилі лідерства?
  - Коли і які стилі вам здаються більш ефективними?

ТРЕНЕРСЬКІ ПОРАДИ

Стилi лiдерства описуються i класифiкуються рiзними авторами по-рiзному. Для прикладу ми пропонуємо пiдхiд Девiза Големана (David Goleman), описаний ним у книзi «Провiдне лiдерство» (Primal Leadership) (спiльно з Ричардом Боятисом (Richard Boyatzis) i Аннi МакКi (Annie McKee), 2002). Тренери можуть обрати iншу класифiкацiю. Головне, щоби вона була знайома i давала можливiсть комфортного обговорення проблеми в цiлому.

Командне лiдерство (Commanding leadership)

Командуючi. «Робiть так, як я кажу». Загрожує. Жорсткий контроль i монiторинг. Створює дисонанс. Вiдлякує внутрiшнiй таланти.

Лiдерство, що задає напрямок розвитку (Pace settling leadership)

Сильна потреба в досягненнi результатiв. Високi особистi стандарти. Iнiцiативнi. Низький рiвень емпатiї i спiвпрацi. Нетерпiння. Дрiбний менеджмент. Орiєнтацiя на цифри.

Демократичне (Democratic)

Вiдмiнно слухає. Працюють спiльно з iншими. Впливовi.

Кооперативне лiдерство (Affiliative leadership)

Заохочують узгодженiсть. Дружнi. Емпатичнi, пiдвищують моральнiсть. Дозволяють конфлiкти.

Тренувальне лiдерство (Coaching style)

Слухають. Допмагають спiвробiтникам i спiвробiтницям визначати свої власнi переваги i слабкостi. Консультують. Заохочують. Уповноважують.

Уявне лiдерство (Visionary leadership)

Приносять натхнення. Вiрять у власне бачення. Емпатичнi. Пояснюють, як i чому зусилля людей сприяють реалiзацiї «мрії».

ЯРМАРОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ

МЕТА:

- вчитися визначати «родзинку», характерологічні особливості лідерських якостей.

ОПИС ВПРАВИ: (30-40 хвилин)

- З давніх давен люди мали звичай збиратися в певних місцях з року в рік і торгувати різними товарами. Є широко відомі міжнародні ярмарки (Hannover Messe – ГанOVERський ярмарок), є традиційні національні (Сорочинський ярмарок – Україна), є зовсім маленькі місцеві. Сьогодні перелік товарів набагато ширше – є ярмарок ідей, ярмарки вакансій тощо. Ми з вами збираємося на ярмарок лідерських якостей.
- Учасники і учасниці об'єднуються в групи.
- Кожна група для ярмарку створює «товар», який, на думку творців, несе в собі певні лідерські якості або прагне їх.
- Кожна група представляє «свій твір».
- Обговорення.
- Спитати:
  - Чим ви керувались, складаючи саме такі характеристики свого «товару»?
  - Чи просто було створити «товар»?
  - Що треба зробити, щоби розвинути в собі такі якості?
  - Чи є у вас приклади подібного вдосконалення з свого життя чи життя інших людей, відомих вам?

СКЛАСТИ «К»

МЕТА:

- відчувати роботу в команді;
- зрозуміти її потребу і раціональність в конкретних випадках;
- порівняти і спробувати поєднати своє «Я» з «Я» всієї команди;
- визначати основні принципи командної роботи.

ОПИС ВПРАВИ: (30-40 хвилин)

- Методом мозкової атаки група складає перелік випадків, коли необхідно працювати в команді (підготовка заходу, звіту, вироблення стратегічних напрямів діяльності організації тощо).
- Тренер запрошує по 5 добровольців у 2 команди. Кожна команда встає біля свого столу, де попередньо розкладені деталі квадратів – кожен і кожна отримують по 3 деталі, що належать різним квадратам. Для зручності тренера деталі мають позначення літерами – А, Б, В, Г, Д. Тобто одна людина отримує деталі А, інша Б і т.ін.
- Бажано, щоби деталі квадратів перед початком роботи були закриті аркушами паперу.
- Кожна команда повинна скласти за певний час (наприклад, 15 хвилин) по 5 однакових квадратів, при цьому кожен учасник і кожна учасниця складає лише свій квадрат. Умови також в тому, що ніхто з учасниць та учасників команди не мають права говорити під час роботи. Можна тільки віддавати деталі конкретній людині в команді. Забороняється також просити якимось чином (словами, звуками, жестами, очима тощо) деталі у інших членів команди.
- Інші присутні на заняттях виконують функцію спостереження. Їм також забороняється розмовляти під час роботи або іншим чином заважати роботі команд. Тільки у випадку порушення правил (розмови, спроби попросити собі деталь або підказати іншим як скласти деталі тощо) спостерігачі і спостерігачки можуть сказати тільки одне слово «Правила!»
- За сигналом тренера команди починають роботу.
- По завершенні гри проведіть обговорення і деролізацію.
  - Що відчували ті, хто складали квадрати?

- Що відчували ті, хто спостерігали?
- Чи був в команді момент, коли всі впали у відчай?
- Що пододало цей відчай?
- Чи були такі, хто, склавши свій квадрат, заспокоїлися?
- Що ще ви можете сказати про свої почуття і враження?
- Те, що не можна було говорити, чи дуже це ускладнювало роботу?
- Чому були запропоновані саме такі правила?
- Чи буває в житті така ситуація, коли команда повинна працювати в подібних умовах, що зводять спілкування нанівець?
- Для чого ми робили цю вправу?

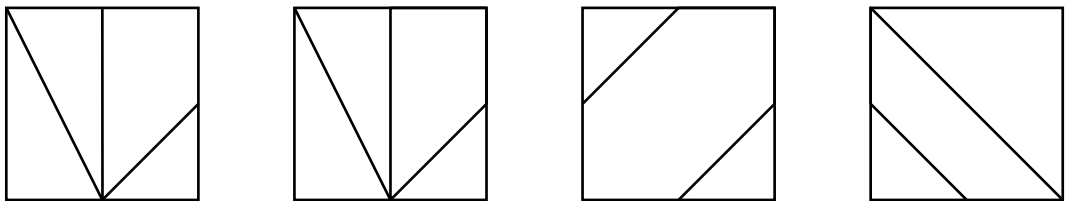
ТРЕНЕРСЬКІ НОТАТКИ

Дуже важливо точно дати завдання команді, намагаючись зробити це якомога ближче до тексту, даному в п. 3. Зверніть увагу на те, що в завданні не сказано «Виграє команда, яка...». Це передбачає можливість досягнення успіху обома командами. Цей аспект дуже важливий, тому що він підкреслює можливість вибору «третього» шляху – успіху (а не виграшу) можна досягти всім, хто в певній ситуації дотримується певних умов. Тренери теж мають стежити за роботою команд, тому що інколи ті, хто спостерігають, теж не дотримуються правил і намагаються допомогти командам скласти квадрати.

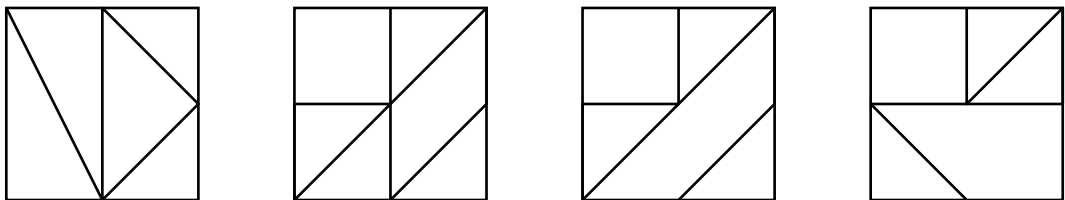
Час складання квадратів може бути скорочений, якщо тренер бачить, що одна з команд вже майже склала квадрати, а друга ще далеко від цього. В такому випадку припинення роботи поставить обидві команди в однакові умови, а не складе думку, що одна команда перемогла, а інша програла.

Схема квадратів

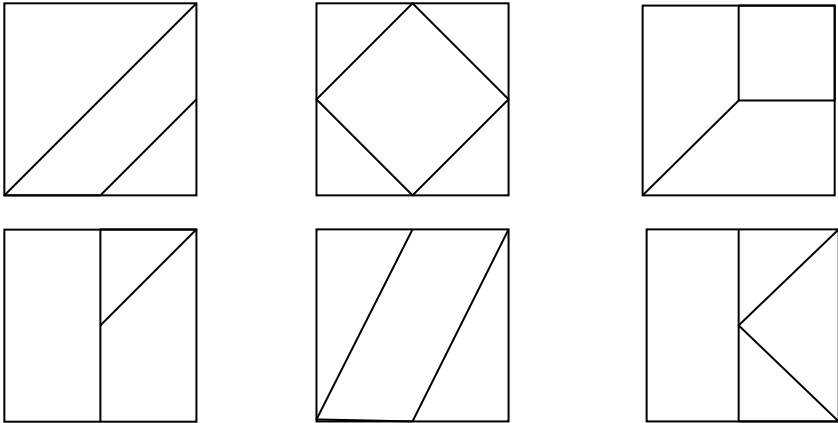
Версія I

Версія II

Версія III

“МАСКО, ВІДКРИЙСЯ”

МЕТА:

- пізнати функціональні ролі через безпосередню участь;
- визначити, які ролі і як можуть вплинути на загальну атмосферу в колективі.

ОПИС ВПРАВИ: (45- 60 хвилин)

- Тренер об'єднує групу в дві підгрупи рівні за кількістю (допускається різниця в одну особу).
- Тренер пояснює, що перед учасницями і учасниками стоять два завдання – групове і індивідуальне. Групове завдання має відповідати специфіці кожної групи, її досвіду і знанням і може запропонувати протягом відведеного часу написати заявку на грант, скласти план заходів, продумати якусь акцію чи захід (тематичний вечір, дискотека тощо). Індивідуальне завдання складається у виконанні певних ролей, розданих тренером. Присутні уявляють, що за активним виконанням цих ролей слідує режисер. Успіх залежить від активної участі кожного чи кожної.
- Кожна людина отримує аркуш з надрукованою там «функцією», де пояснюється, що буде робити кожна чи кожний у взаємодії з групою. Також на аркуші є інформація про те, чию роль треба грати, і опис тих почуттів, які асоціюються з роллю.
- Необхідно дати зрозуміти гравцям, що вони повинні залишатися у своїй ролі, а не кидатися між роллю і собою у справжньому житті, зі своїми думками і почуттями. Слід пояснити, що ця роль або функція може відповідати, а може і не відповідати тому, хто вони є насправді. Важливо також попередити учасниць та учасників (і нагадувати про це час від часу), щоби ніхто, до спеціального «дозволу» тренера, не казали про те, які хто отримала ролі. Прохання теж, щоби ті, хто грають ролі, не виправдовувалися і не говорили: «Це в мене роль така», а просто, вжившись в неї на кілька хвилин, сумлінно її грали.
- Слід дати гравцям час зібратися, «відчути» свої ролі і «стати» цими людьми.
- Необхідно також дати специфічні вказівки тим, хто спостерігатиме за грою і аналізуватиме її, на що їм слід звернути увагу. Наприклад, спостереження можна будувати навколо питань, які буди помічені відносно слабкої і сильної позиції даної особистості. Як це допомагає (заважає) груповому процесу?
- Як правило, виконання групового завдання продовжується 5 – 10 хвилин, рідше 15. Проінформуйте тих, хто грають, коли в них залишиться 2 – 3 хвилини до завершення.
- Дискусія, яка триває після гри, є важливою частиною процесу, тому бажано чітко слідувати алгоритму обговорення.
- Після завершення роботи в групах треба попросити кожную групу представити результати виконання групового завдання, озвучивши тільки те, що встигли написати на аркуші паперу. Враховуючи, що час дається невеликий, а специфіка деяких ролей не сприяє ефективній роботі, групи часто можуть зробити дуже невелику (або неповну) частину завдання. Перед презентацією необхідно нагадати, що ролі вже не треба грати, але про них поки ще не слід говорити.
- Після презентації завдання треба попросити, щоби учасниці і учасники, а також ті, хто спостерігали за грою, розповіли про те, яке враження на них справили ті чи інші люди з їх групи? Яких людей вони, на думку тих, хто говорять, грали? Якими характеристиками володіли? Тих, про кого йде мова, слід попросити не відкривати свої ролі, не погоджуватися або спростовувати почуту думку.
- Після того, як всі бажаючи висловилися про ролі інших, тренер може сказати «чарівні» слова «Маско, відкрийся!». Це означає, що кожна і кожен по чергові відкривають свої ролі. Одним з оптимальних варіантів представлення може бути наступний:
  - людина читає свою роль, після чого говорить, чи легко було грати цю роль, і чи відповідає ця роль його чи її життєвій позиції;
  - присутні висловлюються, чи так вони зрозуміли цю роль чи в них склалася інша думка;

- після цього за такою же схемою висловлюється людина з такою же роллю з іншої групи;
  - у вільному режимі послідовності всі по черзі відкривають свої ролі.
- Обговорення:
  - Якби ви керували організацією, людей з якими ролями ви би обрали собі в команду? Чому?
  - Людей з якими ролями би ви не взяли і чому?
  - Що може бути в групі, якщо лідери не вміють розпізнавати ролі?
  - Що може бути, якщо лідери не враховують різність ролей в роботі?
  - Що учасники і учасниці засвоїли під час цієї вправи?

ТРЕНЕРСЬКІ НОТАТКИ:

Альтернативно: дві особи можуть мінятися ролями і грати одне одного.

Робота в групах є одним з засадничих видів взаємодії у суспільстві і важливою частиною руху за соціальні зміни. Усунення авторитарних і ієрархічних структур дуже важливо для демократизації роботи в групах, але це не означає відмови від всіх структур.

Успішне функціонування групи – це продукт структур співпраці і розумної, відповідальної участі в них членів групи.

Навчальні картки

Інструкції для тренера: дев'ять навчальних карток, розташованих на наступній сторінці, треба надрукувати або переписати, розрізати таким чином, щоби кожний з учасників і кожна з учасниць отримали одну. Зверніть увагу, заданій-функцій чотири: інформаційно-підтримувального характеру – дати інформацію, знайти інформацію, поставити питання, пояснити або уточнити, підвести підсумки. Завдань-функцій із ствердження три: заохочення інших, гармонізація і розпорядження. Також є дві індивідуальних ролі: блокування і хвалькуватість.

Ваша функція - давати інформацію. Ви можете надати факти (навіть, якщо вам прийдеться їх вигадати), висловити вашу думку, а також запропонувати будь-які ідеї, які тільки придуть в голову.

Ваша функція - знаходити інформацію. Питайте. Можете задавати питання цій групі, попросіть висловити ідеї, “витягувати” думки з інших.

Ваша функція – роз’яснити і уточнити. Ви можете з’ясувати плутанину тлумаченням слів інших, наводячи приклади для ілюстрації проблеми; думки інших повторюйте своїми словами.

Ваша функція - підвести підсумки. Це можна зробити в будь-якій момент (не чекаючи закінчення). Спробуйте зібрати разом подібні думки. Укажіть, з чим група, здається, погодилася, з чим - ні, спробуйте запропонувати дійти консенсусу, пропонуючи рішення, які слідують з того, що говорили інші.

Ваша функція – заохочувати інших. Поводьтеся доброзичливо, ставлячись до присутніх з теплотою і повагою. Покажіть, що ви приймаєте їх вклад і цінуєте їх.

Ваша функція - гармонізувати протиріччя, улагоджуючи їх. Вкажіть на сфери, які не призводять до суперечок. Зменшіть напругу і дайте їм можливість детально проаналізувати їх розходження.

Ваша функція - розпоряджатися. Переконайтеся, що всі, хто хочуть, мають шанс говорити. Наприклад, скажіть: “Давайте послухаємо такого-то чи такоу-то... Він чи вона хотіли нам щось сказати”. Ви теж можете висловити свою думку щодо покращення загальної роботи.

Ваша функція - блокування. Покажіть, що ви думаєте інакше, ніж вся група. Коли згода майже досягнута, оголосіть протилежну думку. Ви можете уповільнити просування групи, згадав про щось, що вже було узгоджено, чи зайняв непомірковану позицію.

Ваша функція - хвалькуватість. Стверджуйте, що ви все знаєте про те, що обговорюється, і що ви уже зробили все те, що запропоновано. Висловіть свою добру волю і згоду щось очолити; робіть все, що може допомогти вам підкреслити важливість вашої особи.

НАША ПРИВАБЛИВА РІЗНІСТЬ

Проблема інтеграції будь-якого народу, будь-якої етнічної групи в життя суспільства, що склалася (інколи його називають корінним) має кілька складових. **Одна з найважливіших** - історичні стереотипи у сприйнятті одного народу іншим. Не менш важлива складова – складна соціально-економічна ситуація. Відсутність доступу до якісного навчання може посилювати два попередніх компоненти.

Все це призводить до низької самоповаги, недовіри до людей і до структур поза громадою, нестачі соціальних навичок, пасивності і т.ін.

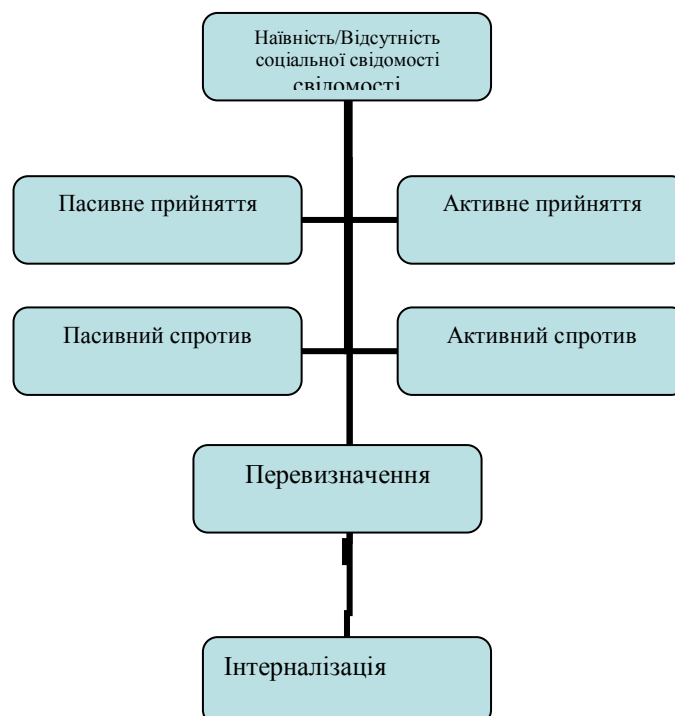
Вільне життя людини з реалізацією прав і потреб неможливе без **якісної освіти**.

Якісна освіта, базована на соціальній справедливості, неможлива без **урахування усієї різноманітності ідентичностей** – расової, етнічної, гендерної. Бо якщо визнаються обмеження і викривлення унітарних моделей для однієї соціальної ідентичності, то ці моделі можуть бути застосовані й для інших ідентичностей. Інакше кажучи, набуваючи досвіду роботи щодо розвитку однієї соціальної ідентичності (наприклад, гендерної) ми можемо його використовувати для інших ідентичностей (наприклад, при роботі з ромською громадою, для людей, які живуть з ВІЛ, тощо). Бо схема розвитку, пригнічення, звільнення соціальної ідентичності спільна для всіх.

Теорія розвитку групової соціальної ідентичності походить, насамперед, від теорій розвитку чорної і білої ідентичності.⁶ Вплинули також інші теорії щодо інших соціальних груп, зокрема, азіатської і гендерної.

Теорія розвитку групової соціальної ідентичності описує характеристики, спільні для процесу розвитку ідентичності членів всієї групи, як тої, що знаходиться в панівному становищі, так і пригніченої. Ми приймаємо умовні назви „великі” для перших і „малі” для других.

Згідно теорії розвитку групової соціальної ідентичності, люди переходять від одного етапу до іншого, визначаючись із власною ідентичністю. Часто люди

⁶ Jackson, B. W. (1978b). Black identity development. In L. Golubschick and B. Persky (Eds.), Urban social and educational issues. Dubuque, IA: Kendall/Hunt and Hardiman, R. (1982). White identity development: A process oriented model for describing the racial consciousness of white Americans. Dissertation Abstract International, A 43/01, p.104 (University Microfilms # AAC 8210330).

пе
кілька етапів водночас.

реживають

Стадії розвитку соціальної ідентичності⁷

Враховуючи вищенаведене і застосовуючи підходи уповноважувальної освіти (зокрема, дослідження в процесі втручання⁸), запропоновані педагогічні схеми зосереджуються на наступному⁹:

- **само-презентація:** можливість виявлення ставлення, цінностей, поведінки з метою отримання зворотного зв'язку і навчання.
- **зворотній зв'язок:** інформація від інших, яка дає можливість учасникам і учасникам зрозуміти вплив від того, що вони говорять і роблять.
- **клімат:** навчальне середовище, яке забезпечує довіру і відсутність потреби в захисті, внаслідок чого учасниці і учасники можуть змінювати і корегувати неприйнятні поведінку і мову.
- **пізнавальні організатори чи мапи:** моделі, встановлені дослідженням і теорією, допомагають організувати і узагальнити досвід всередині групи.
- **експериментування, практика, застосування:** можливості спробувати і попрактикувати нові моделі мислення і поведінки з наступним їх використанням у повсякденному житті.

Тобто основною метою підготовки педагогів, які працюватимуть на засадах соціальної справедливості та з різними групами, які знаходяться в пригніченому становищі в школі (Рома, люди, які живуть з ВІЛ, тощо), є допомога у створенні умов для реалізації кожного з перелічених вище етапів.

---

⁷ Hardiman, R., and Jackson, B.W.(1992). Racial identity development: Understanding racial dynamics in college classrooms and on campus. In M. Adams (Ed.),Promoting diversity in college classrooms: Innovative responses for the curriculum, faculty and institutions. New Directions for Teaching and Learning, no 52, 21 – 37. San Francisco, CA: Jossey-Bass

⁸ під ред. Суслової, О. (1999). Уповноважена освіта. Посібник для тренерів, Київ, ст.11 – 12

⁹ Golembiewski, R. T. and Blumberg, A. (1977). Sensitivity training and the laboratory approach: Readings about concepts and applications. Itasca, IL: F.E. Peacock Publishers. Cit under Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. (1997). Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, p. 31

Люди, які виховувалися, зростали й живуть у гнітючому середовищі, а також прийняли ідеологію домінантної групи, звикли, коли їх називають обмеженими і пагубними. Вони думають, відчувають і діють, демонструючи знецінювання власної групи і себе самих як її членів.¹⁰

Психологічні фази в реакціях учасниць і учасників і відповідні тренерські дії під час роботи в групі¹¹

Послідовність досвіду	Сприятливе середовище
Захист (Вбудованість)	Підтримка (Наполегливість)
Поступки (Розрізнення)	Заперечення (Звільнення почуттів)
Реінтеграція (Трансформація)	Цілісність (Тверда позиція)

Одночасність всіх реакцій застосовується з боку тренерів і тренерок уповноважувальної освіти, бо присутні в групі можуть знаходитися на різних “фазах”.

Як же відповідають люди на те, що їх муляє¹²?

“Скабки” в нас виникають тоді, коли хтось говорить чи робить (особисто чи в масштабах суспільства) по відношенню нас, як членів соціальних груп, що примушує нас почуватися приниженими, ображеними, під загрозою, стереотипно зображеними, атакованими, меншовартісними. “Скабки” не обов’язково загрожують нашій фізичній безпеці, проте, психологічно це приносить значний дискомфорт, бо порушує наше почуття соціальної справедливості.

Скабки вимагають емоційної відповіді. Це може бути біль, хвилювання, непорозуміння, страх, злість, збентеження, зніяковіння, здивування.

Деякі з таких реакцій ефективні, деякі – ні. Відповідь залежить від ситуації. Важливо їх розпізнавати і вчасно реагувати.

Назва типу реакції	Зміст реакції	Можлива реакція дітей, що належать до пригнічених груп
Покинути.	Ми фізично покидаємо ситуацію.	Ми покидаємо школу, якщо відчуваємося незатишно, незручно.
Уникнути.	Ми уникаємо майбутні зіткнення і емоційно ухиляємося від людей і ситуацій, які можуть нас розбалансувати.	Ми не ходимо в школу, щоби не зустрітися з проблемами – образами, відсутністю одягу і взуття, незнанням шкільних предметів, тощо.
Мовчати.	Ми не відповідаємо на ситуацію, хоча відчуваємося засмученими. Ми терпимо, нічого не кажучи і не роблячи.	
Відмовлятися від реакції.	Ми помічаємо “скабку”, але не зважаємо на неї. Ми не вважаємо за потребу відповідати – хай іде як іде.	Ми існуємо в паралельному світі, закритому від «не-нас».
Атакувати.	Відповідаємо з наміром образити тих, хто нам дошкуляє.	Ми обираємо види атак, знайомі нам споконвіку – фізично відповідаємо тим, хто

¹⁰ Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. (1997). Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, p. 21

¹¹ Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. (1997). Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, p. 50 (adapted from Kegan, 1982, in Bell and Weinstein, 1982)

¹² Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. (1997). Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, pp. 78 - 79

		нас кривдять, обзиваємо (хлопці) або лякаємо “темними силами” (дівчата). Як вірні друзі і подруги, ми нападаємо на тих, хто ображає не лише нас, а і наших подруг і друзів.
Заганяти всередину.	Ми розуміємо зміст “скабки” і віримо в нього.	Переважно стосується дівчат.
Пояснювати.	Ми переконуємо себе, що ми не зрозуміли сказане чи зроблене; що в намірах не було образити нас чи що наша реакція була занадто бурхливою.	
Знітитися.	Ми відчуваємо незадоволення, але не зовсім розуміємо, чому. Ми знаємо, що відчуваємо злість, біль чи образу. Ми розгублені і не знаємо, що казати чи робити.	
Шокуватися.	Ми захоплені зненацька, не готові до такої дошкульності, тому нам важко відповісти.	
Називати.	Ми визначаємо, що нас ображено словами чи діями.	
Обговорювати.	Ми називаємо “скабку” і запрошуємо до її обговорення з людиною чи організацією.	
Протистояти.	Ми називаємо “скабку” і вимагаємо зміни поведінки по відношенню до нас.	
Дивувати.	Ми відповідаємо на дошкульність у несподіваний шлях. Наприклад, конструктивним гумором, який викриває “скабку” і примушує людей сміятися.	
Стратегізувати.	Ми працюємо з іншими для розвитку програмного чи політичного втручання щодо “скабки” у ширшому контексті.	
Невірно тлумачити.	Ми стоїмо на сторожі і чекаємо на дошкульність щодо нас, тому невірно тлумачимо сказане і зроблене, вважаючи, що нас дошкульють. Проте це існує в нашій уяві, а не в реальності.	Виправдовуємося тоді, коли, нам здається, що єдина винна людина, з погляду інших, це я. Ми завжди насторожі, коли щось трапляється (крадіжка, вбивство, щось пов’язане з наркотиками), ми відразу намагаємося захиститися, але це не дуже в нас виходить.
Обережнічати.	У зв’язку із змінами ситуації ми вирішуємо, що не в наших інтересах зараз відповідати на	Зараз я не буду відповідати, а пізніше знайду спосіб, як на це відреагувати.

	“скабки”, відклавши відповідь в інший час і в інший спосіб.	

Запитання для педагогів:

- Чи є інші види реакцій?
- Які види реакцій носять більш конструктивний характер?
- Що заважає реагувати конструктивно?
- Як можна навчитися відповідати більш конструктивно?
- Які перешкоди треба подолати для розвитку більш конструктивної реакції?
- Що залежить від нас?
- Що від нас не залежить?

Як же можна змінити ситуацію? **Стати на підтримку пригнічених.**

Станьмо **симпатиками**¹³

Симпатики – це члени соціальної групи “великих”, хто стають проти соціальної несправедливості, спрямованої на групу “малих”.

Характеристики симпатиків

- почувають добре щодо власної соціальної групи, комфортні і горді щодо власної ідентичності;
- відповідальні за вивчення спаду власної соціальної групи, культури, досвіду, а також дії пригнічення у повсякденному житті;
- дослухаються і поважають досвід і перспективи групи “малих”;
- визнають незаслужені привілеї, отримані як результат статусу “великих” і працюють для перетворення привілеїв у права як для “великих”, так і “малих”;
- визнають, що невивчені переконання і дії пригнічення – це процес тривалістю в життя, а не поодиноким явищем, тому вітають будь-які можливості вивчення;
- бажають ризикувати, поводячись інакше, не зважаючи на власні страхи і опір інших;
- турбуються про себе, не допускаючи власного “вигорання”;
- діють проти соціальної несправедливості, вірячи, що це відбувається у власних інтересах;
- не бояться помилок, навчаючись від них і намагаючись діяти знов;
- бажають змінювати власні поведінку і ставлення;
- зобов’язуються діяти проти соціальної несправедливості у сфері власного впливу;
- розуміють власне зростання і межі власного знання;
- розуміють зв’язки між всіма формами соціальної несправедливості;
- вірять у досягнення змін внаслідок власних розмов і дій;
- знають, як плекати підтримку інших симпатиків.

¹³ Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, p.108

Підтримка пригнічення

Опір пригніченню

Активна участь: розповідь пригнічувальних жартів, приниження „малих”, навмисне уникання „малих”, дискримінація проти „малих”, вербальне чи фізичне переслідування/утиск „малих”.

Заперечення: сприяння пригніченню через заперечення того, що „малі” пригнічуються. Не пригнічує активно, але іде пліч-о-пліч з пригніченням через те, що заперечує його існування.

Усвідомлена бездіяльність: усвідомлює пригнічувальні дії, свої та інших, та їх шкідливі наслідки, але нічого не робить для припинення такої поведінки. Ця не-дія є результатом страху, недостатку інформації, неясності щодо того, що робити. Відчуває дискомфорт від протиріччя між усвідомленням та дією.

Початок свідомої діяльності: усвідомлює пригнічення, визнає пригнічувальні дії, свої та інших, та починає діяти для їх припинення.

Самопросвіта: починає більше дізнаватися про пригнічення, а також досвід і спадщину „малих” шляхом читання, відвідування круглих столів, семінарів, культурних заходів, участі в дискусіях, приєднання до організацій чи груп, які протистоять пригніченню, відвідування заходів щодо соціальної активності та змін.

Просвіта щодо соціальної справедливості: рух від просвіти тільки для себе до запитань і діалогу з іншими. Не тільки припинення пригнічувальних коментарів чи поведінки, а також залучання людей до дискусії, пояснюючи, чому ви заперечуєте цим коментарям чи діям.

Підтримка, заохочення щодо опору пригніченню: підтримка інших, хто висловлюється проти пригнічення або тих, хто працюють, щоб бути більш причетними до „малих”, через підтримку тих, хто висловлюється, формування груп спільників, приєднання до коаліцій.

Ініціювання інституційних змін, запобігання дискримінаційних практик: праця на зміну індивідуальних та інституційних дій/практик та політик, що дискримінують „малих”; планування освітніх програм та інших заходів; робота над прийняттям законодавства, яке захищає „малих” від дискримінації; наочно показувати/стверджувати, що „малі” є повноцінними учасниками і учасницями організацій і груп.

Важливою складовою роботи педагога для досягнення цілей освіти, базованої на соціальній справедливості, є заповнення **рефлексивних щоденників**.

Схема рефлексивних щоденників¹⁴

- індивідуальні рефлексії;
- опис реакцій;
- аналіз;
- підсумки;
- можливе застосування

Реакція групи на уповноважувальну освіту в частині її антидискримінаційного компоненту може бути різною¹⁵:

- Опір
- Гнів
- Перевантаження
- Дистанціювання
- Перетворення

Ось лише деякі приклади на кожен з видів реакції.

- Опір
  - Ситуація з дискримінацією в порядку речей, тому її не варто чіпати.
  - Знецінювання досвіду членів дискримінованої групи („малих”)
  - Вимога визнання власного болю і обмежень замість болю і обмежень „малих”
  - Захист членів домігаторної групи („великих”) членами дискримінованої групи („малих”)
  - „Великі” зосереджуються на такі своїх ідентичностях, в яких вони відносяться до „малих”
  - Зневажання педагога
  - Зневажання групи, в якій відбувається навчання.
  - Зведення випадку до статусу загального факту (анекдотизація)
  - Домінування дискусії в групі
  - Вороже мовчання
- Гнів
- Перевантаження
  - Уникання участі (перебуваючи в класі чи покидаючи його)
  - Почуття безпорадності в зміні ситуації дискримінації
  - Страх отримати статус фанатиків
  - „Великі” відчувають провину за свій домігаторний статус
  - Страх конфліктів і незгоди
- Дистанціювання

---

¹⁴ Adams, M., Bell, L.A., Griffin, P. Teaching for Diversity and Social Justice, Routledge, NY&London, pp. 285 - 286

¹⁵ Ibid, pp. 292 – 298

- Потреба вбачати лише екстремальних „великих” на гнобительській позиції
  - Бажання зосереджуватися лише на пригніченні „малих”, а не на привілеях „великих”
- Перетворення
- Виправлення інших
  - Романтизація дискримінованої групи
  - Реверсія владної динаміки
  - Демонізація групи „великих”

ГЕНДЕРНА ПЕРСПЕКТИВА КУЛЬТУРИ КУЛЬТУРИ МИРУ

ГЕНДЕРНА ПЕРСПЕКТИВА КУЛЬТУРИ МИРУ

Гендер як концепція знайомий нам з попередніх занять. Говорячи про гендерну перспективу, ми маємо пам'ятати три взаємопов'язані рівні – ідентичність, інтеракції, інституції (Три “І”), теорію насильства (пряме, культурне, структурне насильство), норми жорсткості для чоловіків (ментальна, емоційна, фізична, анти-жіночість) і, безумовно, послання уповноважувальної освіти, коли, говорячи про проблему, яку розглядаємо чи вирішуємо, ми пам'ятаємо про важливість знань, навичок, втілених у відповідну поведінку, базованих на ставленні, а тобто цінностях людини.

Розглядаючи концепції культури миру, важливо, перш за все, описати значення слів “культура” і “мир”.

Існує безліч визначень слова “культура”. Вузькі дефініції зосереджуються на мистецтвах – літературі, поезії, музиці, театрі, малярстві, танцях тощо.

Ширші дефініції використовуються в сферах антропології та міжкультурних комунікаціях і містять всю нашу соціально навчену поведінку. Одне з антропологічних визначень культури – це навчена, спільна, налаштована поведінка, яка відображається в технологіях, соціальних організаціях (включно з економічними, політичними, соціальними, релігійними, освітніми, сімейними та іншими організаціями), а також ідеях і віруваннях.

Термін “мир” теж має широке поле інтерпретацій. Більш цілісний підхід відображений в шести стадіях еволюції концепції миру:

1. Мир як відсутність війни
2. Мир як баланс сил в міжнародній системі
3. Мир як негативний і позитивний мир (відсутність структурного насильства)
4. Феміністський мир: макро і мікро рівні миру
5. Цілісний мир з довкіллям (Землею – Геєю)
6. Цілісний внутрішній та зовнішній мир

Концепція миру еволюціонувала від простих до багатофакторних дефініцій; від найпростіших до багатократних (макро й мікро) рівнів; від негативних до позитивних концепцій; від лише зовнішнього до зовнішнього і внутрішнього миру разом.

Культури миру базуються на шести перспективах, базованих на еволюції концепції миру як такої.

Якщо базуватися на визначенні, що культура – це навчена, спільна, налаштована поведінка, яка відображається в технологіях, соціальних організаціях (включно з економічними, політичними, соціальними, релігійними, освітніми, сімейними та іншими організаціями), а також ідеях і віруваннях, то соціалізація – це процес, через який відбувається навчання культурі. Культура виступає посередницею, за допомогою якої ми інтерпретуємо світ, контекст значень. Культура миру – це культура, яка робить можливим мир згідно визначених вище концепцій миру.

Феміністські концепції культури миру вимагають широких соціальних змін в персональних культурних цінностях. Тому гендерна перспектива культури миру, розглядаючи мир в різних проявах, базованих на згаданих концепціях, застосовує “гендерні лінзи”. Це допомагає бачити різні ролі і стосунки жінок і чоловіків в розбудові миру і не-миру, а також вплив на них гендерованих структур. Це може бути також корисним тим, хто хотіли би змінити цей світ на більш мирний, толерантний, дружній до чоловіків і жінок, свідомо рухаючись в цьому напрямку.

Наші загальні запитання:

- Чи виховуємо ми хлопців для війни, а дівчат для миру?
- Чи дівчата більше соціалізуються в емпатії, ніж хлопці?
- Які наслідки такої соціалізації для обох гендерів?
- Як застосувати феміністські теорії до мирних студій включно з роззброєнням, правами людини?
- Які стосунки між сексизмом і мілітаризмом?

Еволюція концепцій миру:

- від простих до багатофакторних визначень;
- від одиночних до множинних рівнів;
- від негативних до позитивних концепцій;
- від зовнішнього миру до гармонії зовнішнього і внутрішнього.

Цей блок іде після успішних комунікацій і є практично продовженням діалогу різноманітностей. Якщо ж ця частина іде окремо, то, бажано, перед нею провести основні вправи блоку успішних комунікацій, а також вправи блоку “Діалог різноманітностей” – “Хто такі Я”, “Чого чекає від Я суспільство”, “Рамки стереотипів”, а, в разі потреби, “З порочного кола”.

НЕ ВСІ ВПРАВИ ПРОЙШЛИ ПРАКТИЧНЕ ОПРОБУВАННЯ.
ДЛЯ ОРІЄНТУВАННЯ ВПРАВИ МАЮТЬ РІЗНІ ПОЗНАЧЕННЯ.

ПП – пройшли практичне опробування і пропонуються для застосування

ПО – пройшли практичне опробування, але вимагають подальшої обробки

ТО – описані теоретично у вигляді загальних ідей, потребують опрацювання

ЯКИМ МИ БАЧИМО МИР І НЕ-МИР

ЩО ЦЕ? ПП

МЕТА:

- Вміти дивитися на світ з позиції мирного і насильницького застосування будь-яких предметів і артефактів.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Показати предмет (палку, металеву лінійку, великий камінь, тощо) і спитати групу, для чого цей предмет можна застосовувати.
- Написати перелік можливих застосувань, зробивши його якомога повним.
- Спитати:
  - які враження викликала ця вправа?
  - які групи можна сформувати з цих призначень?
  - які ще предмети можна використовувати як засіб, інструмент, тощо та як зброю?
  - які з застосувань частіше використовують жінки?
  - які – чоловіки?
  - як на нас це може впливати?
  - для чого ми робили цю вправу?
  - як ми можемо застосувати цю справу у житті?

ВЕСЕЛКА МИРУ (КОЛЬОРИ МИРУ) ПО

МЕТА:

- Визначити, як ми розуміємо мир в практичному застосуванні.
- Визначити, які теми об'єднують різні прояви миру.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Запропонувати стрічки паперу різних кольорів (не менш як по 10 штук на кожну і кожного з групи, бажано всіх кольорів веселки), щоби написати на них, ЯК (ДЕ, ХТО, З КИМ) розуміється мир для себе.
- Написані папірці розташувати на великому аркуші паперу за кольорами веселки після того, як присутні по черзі представлять їх.
- Спитати:
  - як працювалося над вправою?
  - чи було легко виконати завдання?
  - чому так?
  - чому ні?
  - в чому були проблеми?
  - чи можемо ми об'єднати в групи наші бачення миру в реальному житті?
  - як?
  - Запропонувати як одну зі схем 6 концепцій Пола Смокера
    - Мир як відсутність війни,
    - Мир як баланс сил в міжнародній системі,
    - Мир як негативний і позитивний мир (відсутність структурного насильства),
    - Феміністський мир: макро і мікро рівні миру,
    - Цілісний мир з довкіллям (Землею – Геєю),
    - Цілісний внутрішній та зовнішній мир.
  - Об'єднати положення кожної концепції лінією маркера.
  - Спитати:

- які аналогії, думки, враження у вас виникають, коли ви бачите цю схему, картину після проведення цих ліній?
- Обговорити взаємозалежність і зв'язок між усіма проявами миру і основними концепціями:
  - де вони більш явні?
  - де вони сильніші?
  - як ми можемо їх використовувати?
  - де ми можемо почати діяти зараз?
  - чому?

ЯК ВИГЛЯДАЄ ВІЙНА І МИР *ПО*

МЕТА:

- Вчитися бачити прояви миру й насильства навколо нас.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Повісити два аркуші паперу.
- Написати на одному аркуші слово “війна” і попросити присутніх по черзі мовчки намалювати чи зобразити щось, що, на їхній погляд, асоціюється з війною. Всі малюють і зображують на одному аркуші.
- Після того, як кожен і кожна зобразили своє бачення, можна ще додати, якщо в когось є бажання.
- Спитати,
  - Чи було б зрозуміло, що зображено на аркуші, якщо би не було підпису?
  - Чому так? Чому ні?
- Написати на іншому аркуші слово “мир” і зробити те ж саме, що і з попереднім.
- Спитати,
  - Чи було б зрозуміло, що зображено на аркуші, якщо би не було підпису?
  - Чому так? Чому ні?
- Можна попросити написати листа, казку чи замальовку на ці теми.

МАПА СВІТУ

МЕТА:

- Знайомство з «політичною географією», що базується на власному досвіді

ОПИС ВПРАВИ: (20 – 40 хвилин)

- Тренер просить згадати і визначити на мапі світу 4 місця:
  - Де вони народилися?
  - Звідки вони родом, де їх коріння?
  - Де вони живуть?
  - Які місця на мапі світу важливі чи дорогі для них?
- Каждая и каждый подходят к карте и разноцветными флажками, наклейками или просто маркером (если карта нарисована или приготовлена именно для этого упражнения) отмечают вышеуказанные места.
- Обсуждаем:
- Какие эмоции вызывает это упражнение?
- Что мы видим, какие тенденции мы замечаем на карте?
- Всегда ли для нас это одно и то же место?

- Всегда ли мы меняем место по собственной воле?
- Всегда ли наша возможность переехать зависит от расстояния или от других причин?
- Какое отношение имеет это упражнение к проблеме мира?
- Какое отношение это упражнение имеет к теме прав человека?

ХРОНОЛОГИЯ ЖИЗНИ

ЦЕЛЬ:

- Умение сопоставлять личную жизнь с историческими событиями

ОПИСАНИЕ УПРАЖНЕНИЯ (минут)

- Каждый и каждая пишут на бумаге важные даты из своей личной жизни, из жизни своей страны, своего региона и события мирового значения. Дается период времени, например, с 1900 до 2005 года, и отмечаются самые важные явления, которые произошли в это время.
- На каждой линии члены группы отмечают те события, которые произошли в это время, в процессе анализа связывая все "памяти" друг с другом
- Обсуждаем:
- Как пересекаются индивидуальные судьбы с историей?
- Как отражаются человек в истории и история в человеке?
- Какое отношение это упражнение имеет к теме мира?

5. Мира
1900 _____ 2005

4. Нации
1900 _____ 2005

3. Страны
1900 _____ 2005

2. Собственной семьи
1900 _____ 2005

1. Личная
1900 _____ 2005

ТРЕНЕРСКИЕ СОВЕТЫ

Это упражнение целесообразно соединять или чередовать с разделом «Устные истории»

II

СІМЕЙНИЙ БЮДЖЕТ *ПО*

МЕТА:

- Вчитися аналізувати бюджет з позиції війни і миру.
- Вміти розпізнавати різні підходи до концепцій людської безпеки.
- Намагатися визначати і враховувати потреби всіх груп при прийнятті рішення щодо формування бюджету.
- Вчитися пріоритезувати проблеми за участю всіх зацікавлених груп і осіб.
- Розглядати проблему мілітаризації не лише на державному, а й приватному рівні.

ОПИС ВПРАВИ: 🕒 20 – 30 хвилин

- Об'єднати в малі групи (не більше 5 осіб).
- Пояснити присутнім, що вони гратимуть сім'ю, яка намагається розподілити наявний сімейний бюджет.
- Сім'я має складатися з мами, тата і дітей. Бюджет сім'ї складає 1000 одиниць на місяць. Може бути інша сума. Бажано, щоби вона складалася з одиниць і нулів, щоби легше було рахувати. Сім'я обирає собі прізвище.
- Роздати папірці з назвами ролей. На всіх папірцях, окрім однієї написати просто ролі, а на одній написати, що “Людина, яка грає цю роль, має проявляти домінаторні риси і бути “схибленою” на безпеці, намагаючись весь час наполягати на тому, щоби купувати товари і послуги, які цьому сприяють”.
- В одній групі це написати на картці тата, в інші – мами, в третій – дитини.
- Попросити не розповідати в малій групі, що написано на картках окрім сімейного статусу – ролі (тато, мама, донька, син).
- Видати кожній групі картки з назвами і ціною потрібних товарів і послуг, які стоять на порядку денному в цій сім'ї.
- Пояснити, що сім'я може придбати їх на суму не більшу 1000 одиниць, тому деякі з них не зможуть увійти в цей перелік. Сім'я має порадитися, які товари і послуги вона придбатиме наступного місяця.
- Попросити закріпити папірці з назвами товарів і послуг на стіні чи великому аркуші паперу.
- По завершенні роботи в малих групах попросити подивитися на вибір інших сімей.
- Спитати:
  - Як сім'ї приймали рішення щодо включення чи невключення предметів?
  - Які фактори впливали на цей вибір?
  - Як почувалися ті, чий вибір не враховувався?
  - Як поводитися члени сім'ї?
  - Чому?
  - Чи мали вони право так робити?
  - Чому так? Чому ні?
  - Як може вплинути на родину такий бюджет?
  - Чи можемо ми порівняти таку ситуацію в сім'ї з ситуацією в державі?
  - Які наслідки такого розподілу бюджету на населення і навколишнє середовище?
  - Чому держави поведуться таким чином?
  - Що можна зробити, щоби змінити ситуацію?
  - Що ми можемо зробити для цього?
- Можна приготувати свої картки, але важливо, щоби сума їх вартості перевищувала приблизно на третину вказаний вами ліміт. Важливо також включити значну частину

предметів і послуг, які слугують “безпеці”, а також предмети розкошу. Замість карток можна просто приготувати список товарів і послуг з розцінками на них.

- Можна запропонувати дослідити, як на конкретних країнах позначається їх вибір на користь мирного розвитку чи мілітаризації економіки і держави в цілому.
- Основними причинами розміщення ресурсів у військовій галузі вважаються захист людей і території. Але чи можемо ми вважати людей захищеними, якщо вони не отримують освіти, харчування, охорони здоров'я? Які стадії з концепцій миру відображує мілітарний бюджет? Якими нехтує?

Бюджет: 1.000 на місяць

Продукти (200)	Оплата навчання (200)	Медичні витрати (100)
Додаткове обладнання для нової машини (400)	Заняття спортом (30)	Іграшки та ігри (20)
Комп'ютер (80)	Лотерея (10)	Ремонт хати (40)
Охоронна система (150)	Одяг (40)	Корм для тварин (10)
Вода (20)	Тренування собаки на захист (40)	Ліки (30)
Транспортні витрати (40)	Оплата квартири (200)	Подарунок мамі на день народження (40)
Миття машини (20)	навчальні матеріали і приладдя (30)	Газовий пістолет (40)
Приладдя для рибалки (20)	Новий побутовий електронний пристрій (100)	Електрика (20)
Нова модель ергономічного крісла (200)	Уроки самозахисту для мамі й доньок (200)	Відпочинок (кіно, театр, інше) (20)
Сигналізація на машину (200)	Вихідні за містом (200)	Газовий балончик і шокер для мамі і доньок (50)
Сімейна вечеря в ресторані (100)	Оплата телефону (30)	Фінансова підтримка батькам (дідуся й бабусі) (20)

II

З КОЛЕСА НАСИЛЬСТВА ПО

МЕТА:

- Вчитися бачити прояви насильства навколо нас.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Методом неструктурованого мозкового штурму опитати групу, що вона розуміє під терміном “насильство” (погане поводження, побиття, загрози, тощо).
- По закінченні можна запропонувати стале визначення з національних чи міжнародних документів.

Насильство в сім'ї - будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю. **ЗАКОН УКРАЇНИ** Про попередження насильства в сім'ї

- Об'єднати групу в малі групи і попросити пригадати випадки насильства з власного життя або життя своїх рідних і близьких.
- По поверненні до великої групи попросити по одній людині від кожної групи розповісти про випадки, які були згадані. При цьому переказ має бути відстороненим, тобто називається лише ситуація, а не людина, з якою це сталося.
- Тренер в цей час малює коло, шпичками в якому будуть розказані історії. При цьому на шпичці вказується сфера, в якій сталося насильство (сім'я, школа, компанія друзів і подруг тощо) та короткий опис факту (побиття, гвалтування, загрози, тощо)
- Можуть виникнути складнощі, що декому буде важко це згадати. У такому разі запропонуйте розповісти випадки з життя рідних і знайомих. Якщо і таких не буде, не намагайтеся примусити людину обов'язково згадати це.
- Спитати,
  - Які враження від цього колеса?
- Потім “колесо” покласти на підлогу і попросити присутніх зайняти позицію біля тої шпички, яка, на їх погляд, є найважливішою (найсильнішою, найболючішою, найпершою для подолання, тощо).
  - Після цього попросити пояснити, чому вони так зробили?
- Наступним кроком слід перевернути аркуш зворотною (чистою) стороною наверх так, щоби колесо зі шпичками лише просвічувало скрізь папір.
- Спитати,
  - Чи зникла проблема?
- Можна це порівняти з прихованим айсбергом. Але, на відміну від нього, ми вже вивчали проблему, а тепер спробуємо знайти шляхи подолання.
- Для цього запропонувати підійти всім бажаючим і на місці чорних шпичок насильства накреслити і підписати, що можна зробити, аби його не стало.
- Спитати,
  - В чому символізм цієї вправи?
  - Для чого ми робили цю вправу?
  - Де і коли вона може бути корисною?

II

ДЗЕРКАЛО ДЛЯ ГЕРОЯ *ТО*

МЕТА:

- Аналізувати концепцію героїства.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Попросити індивідуально написати 2 – 3 героїв і 2 – 3 героїнь, які відомі і поважаються в суспільстві, в якому живуть присутні. Бажано, щоби це були героїні і герої місцевого походження (з цієї країни).
- Після цього попросити написати кожній і кожному з переліку по 2 – 3 характеристики, якості, притаманних цим людям.
- Попросити бажаючих назвати героїв і героїнь разом з їх характеристиками. Характеристики слід записувати в колонки – окремо для героїнь і окремо для героїв.
- Спитати
  - Що можна побачити з цих переліків?
- Якщо будуть спільні риси, їх слід виписати окремо або з'єднати лініями.
- Спитати
  - В чому спільність і відмінність образів героїв і героїнь, створених групою?
  - Які риси і чому вважаються героїчними для чоловіків і жінок?
  - Чи може людина мати всі якості, перелічені в списку, і не бути героєм чи героїнею?
  - Хто творить героїнь і героїв?
  - Чи змінюється поняття героїства в часі і просторі?
  - Які риси вважаються героїськими під час війни? Які – під час миру?
  - Чим позитивно героїство?
  - Які ризики в концепції героїства?
  - Що можна зробити, щоби подолати ці ризики?

II

ІГРИ І ІГРАШКИ *ТО*

МЕТА:

- вчитися розпізнавати фактори мирної і мілітарної соціалізації.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Попросити в малих групах окремо намалювати (або перерахувати) іграшки, які носять виключно мирний характер, і такі, які можна віднести до військових.
- Представити в загальній групі та обговорити.
- Запитати
  - Чи всі іграшки можна віднести до тої чи іншої групи?
  - Чи є іграшки “подвійного використання”?
  - Як розподіляються мирні і немирні іграшки між дівчатками і хлопцями?

II

МІФИ І ФАКТИ ПРО МИР *ТО*

МЕТА:

- свідомо ставитися до миру і вміти відрізнати його від міфів про нього.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Об'єднатися в малі групи.
- Кожній групі для аналізу видати по одному формулюванню й попросити записати на кожне його підтвердження чи спростування – залежно від того, що вважає група.
- Представити позиції в загальній групі.
- Обговорити, як впливають міфи і факти на стан війни і миру.

Міфи

Війна – це прояв характеристик нерозвинутих країн.

На мир погоджуються тільки слабкі люди і країни, сильні завойовують все війною.

Мир іншим можна принести примусово за допомогою зброї.

Мир – це період підготовки до війни.

III

ДВІ БЕЗПЕКИ *ТО*

МЕТА:

- Вчитися бачити відмінності між засобами безпеки, які застосовують жінки і чоловіки.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 15 – 20 хвилин

- В малих групах намалювати або написати, що жінки я чоловіки роблять для своєї безпеки і для безпеки інших.
- Які відмінності між ними?
- Як це позначається на житті жінок і чоловіків?

III

Я І НАСИЛЬСТВО *III*

МЕТА:

- Бачити себе як діючу особу насильства і миру.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Попросити згадати кожну і кожного випадок, коли
  - ви самі були джерелом насильства по відношенню до інших (фізичного, морального, іншого);
  - ви бачили як чинили насильство інші і не втрутилися;
  - ви бачили насильство і виступили проти нього.
- Після того, як присутні поділяться (за бажанням) спогадами про ці випадки, спитати в групи про враження від своїх власних історій і історій, розказаних іншими.
- Спитати:
  - Що, на ваш погляд, було причиною насильства з вашого боку?
  - Що вам завадило втрутитися в ситуацію насильства?
  - Що вам допомогло протистояти йому?
  - Для чого може бути корисна така вправа?
  - Які види насильства частіше використовують жінки? чоловіки?

III

СКЛАД *ПО*

МЕТА:

- Вчитися бачити різні можливості використання предметів навколо нас.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

Версія 1

- Попросити уявити, що в населеному пункті знаходиться база будівельних матеріалів.

- Спитати,
  - Що може знаходитися на цьому складі і попросити скласти приблизний перелік?
  - Які предмети можна використати з мирною і немирною метою?

Версія 2

- Попросити уявити, що в зоні конфлікту знаходиться склад, який лишився після війни.
- Спитати,
  - Що лишилося на складі і записати на аркуші?
  - Що з цього можна використовувати для відродження поселення?

III

МАГАЗИН ЦІННОСТЕЙ *ПО*

МЕТА:

- Вчитися бачити цінності в собі та інших, а також їх важливість для нашого життя.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Попросити кожен і кожен написати на наліпках чи невеличких аркушах ті якості, яких в них достатньо, багато чи навіть надлишок.
- Зачитати та приліпити їх на великому чистому аркуші паперу чи дошці.
- Після цього попросити кожен і кожен написати на наліпках чи невеличких аркушах ті якості, яких в них мало чи зовсім немає, але які вони хотіли б мати.
- Приліпити їх на іншому аркуші чи окремому місці.
- Попросити присутніх пройти і подивитися і на те, що продається, і на те, що бажають придбати.
- Спитати,
  - Як ви почувалися, коли віддавали надлишки своїх якостей?
  - Як почувалися, коли “купували” собі якості?
  - Чому ви вважаєте, що саме цього у вас багато чи бракує?
  - Які якості хотіли віддати чи придбати хлопці? дівчата?
  - Як вони співвідносяться з цінностями миру?

Цінності миру:

Позитивні	Негативні
мир	не війна
соціальна і політична справедливість	не несправедливість
економічний добробут	не бідність
екологічний баланс	не занепад

III

В ТВОЇХ РУКАХ МИР І НЕ-МИР *III*

МЕТА:

- Вчитися бачити різні джерела миру і не-миру, зокрема, в собі.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Роздати по 2 аркуші паперу кожному і кожній в групі.
- Попросити створити з однієї папірчини “війну”, а з іншої – “мир”.
- Презентуючи зроблене, присутні кажуть, що це означає, і чому вони так зобразили війну чи мир.
- Попросити розповісти про свої враження.
- Попросити зробити з папірчини “війна” “мир”.
- Спитати:
  - що було зробити простіше?
  - чому?
  - чи відрізняються шляхи “роблення” миру і не-миру жінками і чоловіками?
  - якщо так, то чим і чому?
  - від чого залежать способи, якими ми робимо мир і не-мир?
  - для чого ми робили цю вправу?
  - що вона може допомогти нам зрозуміти в житті?
  - де ми можемо її застосувати для себе й інших?
- Цю вправу можна робити не лише з паперу, а й з інших матеріалів. Бажано використовувати папір, який вже був використаний і передбачається для викидання (старі газети, використаний папір, тощо).
- За відсутністю матеріалів або за небажанням їх використовувати, можна попросити робити мир і війну з власним обличчям чи тілом.

III

ДОБРИВА МИРУ *TO*

МЕТА:

- Вміти визначати фактори, які сприяють миру.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- За допомогою технік малювання, аплікацій, колажів, “навчаючи вчуся” чи інших зобразити фактори, які вирощують і зміцнюють мир.
- Презентувати.
- Спитати:
  - чи є фактори, які сприяють і миру, і не-миру?
  - які з цих факторів ми можемо застосувати самі?
  - що ми можемо зробити, щоби зміцнити інші “добрива миру” або сприяти їх частішому використанню?
  - які “добрива” легше використовувати жінкам? які чоловікам?
  - як це співвідноситься з “Трьома І”?

III

МИР ЗІ МНОЮ! (ВНУТРІШНІЙ МИР) ПП

МЕТА:

- Вчитися розпізнавати фактори, які перешкоджають і сприяють внутрішньому миру.

ОПИС ВПРАВИ: ⌚ 20 – 30 хвилин

- Сформувати 3 групи і скласти в кожній групі перелік як того, що сприяє, так і того, що перешкоджає внутрішньому миру і безпеці (1 група – для голови, 2 – для серця, 3 – для тіла) у вербальному чи іншому виразі (пантоміма, малюнки, колажі, тощо).
- Після презентації у великій групі попросити додати до кожної позиції.
- Спитати:
  - Які фактори для вас особисто більше і менше важливі зараз? взагалі? чому?
  - Які фактори, на ваш погляд, важливіші для певних груп? чому?
  - Які фактори залежать від вас (внутрішні)? які від інших (зовнішні)?
  - Де вам простіше за все досягти внутрішнього миру? Чому?
  - Де складніше? Чому?
  - Які фактори спільні для різних груп? які відмінні?
  - Які висновки з цього можна зробити?
  - Чи є фактори, більш важливі для жінок? для чоловіків? чому?
  - Як це пов'язане з нормами жорсткості?
  - Як це пов'язане з гендерною перспективою миру?
  - Чому допомагає така вправа?

III

РОЗІРВАТИ ЛАНЦЮГ НАСИЛЬСТВА ТО

МЕТА:

- Допомогти зрозуміти можливість і важливість конкретних дій щодо подолання насильства.
- Вчитися шукати конкретні шляхи для подолання ситуацій, пов'язаних з насильством.

ОПИС ВПРАВИ: 30 – 40 хвилин.

- Вправа проводиться в техніці “акваріума”.
- Всередину кола сідають по черзі ті, хто вважає найважливішою (найсильнішою, найболючішою, найпершою для подолання, тощо) певні шпичі (наприклад, “сім'я”, “вулиця”, “робоче місце”, тощо) і протягом 5 – 6 хвилин обговорюють можливі кроки подолання насильства в обраній сфері.
- Запропоновані кроки записуються на великому аркуші. Можна також позначати на аркуші різними кольорами рівні, на яких це може бути зроблено (законодавчий, суспільна думка, персональна активність, тощо).
- По завершенні спитати

- Які враження від роботи в колі та поза колом?
- Можливо хтось з тих, хто не були в акваріумі, хотіли б додати якісь дії (кроки)?
- Для чого ми робили цю вправу?
- В яких ще випадках ми можемо застосувати цю техніку?

СВІТ ВІЛЬНИЙ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

ЗНАЙОМСТВО

- Назвати ім'я й розповісти, в якій країні хотіли би - жити, працювати, вчитися (все разом чи щось одне).
- В парах згадати вислови, які стосуються поїздок, подорожей, переїздів. Це можуть бути приказки, прислів'я, відомі вислови, тощо. У загальній групі представити тих, з ким працювали в парах, назвавши їх ім'я та вислів.

ДУМКИ Й ПОЧУТТЯ ПРО ЗМІНИ

Поговоримо про почуття

Поговоримо про думки

Уявіть, що...

- ви маєте поїхати на короткий час у добре знайоме вам місце, де ви відчуваєте себе добре
  - ви маєте поїхати на тривалий час у зовсім незнайоме місце
  - ви приїхали в незнайоме місце і вас не зустріли, хоча обіцяли
  - ви втратили в незнайомій країні всі документи й гроші
  - ви повернулися додому після тривалої відсутності
1. Що ви відчуваєте? Які почуття маєте?
  2. Що ви думаєте?

Слід задавати тільки питання 1 чи 2 з кожної з уявлених ситуацій.

ЯК МИ РОЗУМІЄМО ПОНЯТТЯ „ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ”

- Мозковий штурм у загальній групі
- Індивідуальна робота – написи на краплинах сірого, чорного чи коричневого кольорів з подальшим їх розміщенням на папері.

Торгівля людьми означає набір, транспортування, пересадка, укриття і прийом осіб за допомогою загроз чи застосування сили, а також інших засобів, таких примус, викрадення, обдурення, шахрайства, зловживання владою чи використання вразливої позиції шляхом надання чи отримання плати чи вигоди для досягнення дозволу людини, яка має контроль над іншою людиною, з метою експлуатації останньої. Експлуатація означає, як мінімум, експлуатація проституції іншими чи інші форми сексуальної експлуатації, таких, як примусова праця чи послуги, рабство чи практики, подібні до рабства, рабування чи видалення органів.

Протокол попередження, заборони й покарання торгівлі людьми, особливо жінок і дітей в доповнення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Стаття 3, листопад 2000

Важко порахувати кількість, бо:

- визначення „торгівлі” неоднозначне, а часом і суперечливе

- кримінальна природа проблеми має свої наслідки, які теж можна рахувати по-різному, враховуючи, що і як рахувати
- в багатьох країнах нема пріоритету робити цю проблему помітною

цифри

ЛАНЦЮЖОК ТОРГІВЛІ

Походження – Транзит – Призначення

- Об'єднатися в три малі групи.
- Відповісти на запитання „Що відбувається в кожному пункті торгівлі людьми?”
- Кожна група дає відповіді щодо одного пункту. Відповідь може бути дана у вигляді переліку відповідей, малюнку, колажу, пантоміми, гри, тощо

вербовка

ПРИЧИНИ ТОРГІВЛІ

Причини торгівлі:

- бідність
- гендерна нерівність

Що **штовхає** жінок їхати зі свого місця (села, міста, країни)

- фемінізація бідності і безробіття
- нерівність
- гендерне насильство
- соціальне і культурне ставлення
- державні пріоритети в країнах перехідного періоду
- корупція
- організована злочинність

Що **тягне** жінок їхати в інші місця

- гендерне насильство
- потреби в сексуальних послугах
- легалізація проституції
- неузгодженість законів проти торгівлі між країнами
- обмежена інформація щодо західних країн
- свобода пересування і розширення Європейського Союзу
- корупція
- організована злочинність

Причини торгівлі слід розглядати в контексті

- який вибір мають жінки в своїй країні
- які стратегії вони використовують, що скористатися цим вибором
- як долають проблеми

Користь від торгівлі

За підрахунками ООН щорічний прибуток в цій сфері складає близько 5 – 7 мільярдів доларів США

Прибуток груп в Ізраїлі складає близько 450 мільйонів доларів США у рік

У Великобританії одна кримінальна група в тиждень заробляє більше 40 тисяч євро

МЕХАНІЗМИ ДІЇ

Механізми дії

- хто може бути проданими (жінки, чоловіки, діти, етнічні меншини, екзотика)
- які техніки допомагають (залякування, насильство, загрози, шантаж)
- торгівці

Приклад розподілу завдань в кримінальній групі, яка займається торгівлею людьми

- залучення людей в країні походження
- володіння „місцем роботи” (борделем) в країні призначення
- управління
- перевезення
- адміністрування чи бухгалтерія
- охорона
- догляд і нагляд
- збір і утримання грошей в країні походження
- підготовка документів

ВПЛИВ ТОРГІВЛІ

Вплив торгівлі

- індивідуальний рівень
- суспільний рівень

СТРАТЕГІЇ

Стратегії щодо торгівлі – від репресивних до уповноважувальних

Розуміння проблеми торгівлі і відповідні підходи

- моральна
- кримінальна
- міграційна
- громадський порядок
- робота
- права людини (проституція чи сексуальна робота)

Міжнародні інструменти протидії

Мости подолання торгівлі базуються

- гендерна перспектива (багатогранний підхід)
- права людини (порушення прав і захист жертви, а не її покарання)
- різноманітність (близько до гендерної перспективи)
- партнерство

A Resource Book for Working Against Trafficking in Women and Girls, Baltic sea Region,
<http://www.qweb.kvinnoforum.se>

What is the role of push and pull factors concerning the trafficking of women for sexual exploitation: An examination into these factors with a view to prevention and protection measures. Scharie Tavcer s.tavcer@iuscrim.mpg.de Max-Planck-Institute for Foreign and International Criminal Law

**УСТНЫЕ ИСТОРИИ –
ИССЛЕДОВАНИЕ,
ЭЛЕМЕНТ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ,
ВЗАИМООБОГАЩЕНИЕ С УПОЛНОМОЧЕННЫМ
ОБРАЗОВАНИЕМ¹⁶**

---

¹⁶ При подготовке этого раздела использовались следующие материалы:
Phil Ingram, Teaching 20th century women's history, Ruth Tudor, op. cit. TEACHING 20TH-CENTURY EUROPEAN HISTORY by Robert Stradling Project "Learning and teaching about the history of Europe in the 20th century" Council for Cultural Co-operation Council of Europe Publishing, а также теория и практика уполномоченного образования

**УСНІ ІСТОРІЇ –
ДОСЛІДЖЕННЯ,
ЕЛЕМЕНТ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ,
ВЗАЄМОЗБАГАЧЕННЯ З УПОВНОВАЖУВАЛЬНОЮ ОСВІТОЮ¹⁷**

Історичні свідчення звичайних людей, особливо тих, хто виключаються з традиційної історії – жінок, представниць і представників культурних, етнічних, релігійних та інших меншин – відображають все більше зацікавлення суспільства в інших підходах до суспільних наук. Таке зацікавлення завжди було у главі кута уповноважувальної освіти. Тому, опанувавши розділи „Успішні комунікації” та „Діалог різноманітностей”, варто звернутися до усних історій чи, як інакше називається цей метод, до біографічного методу.

Базуючи його на здобутках уповноважувальної освіти, можна:

- дізнатися про усні історії як захоплюючий корисний цікавий спосіб пізнання світу;
- використовувати його для досліджень;
- навчити дітей збирати усні історії;
- здійснювати процес навчання з включенням підходів і елементів усних історій.

За останні п'ятдесят років усна історія розвинулася в окремий напрямок з власними журналами, базами даних і спеціалізованими темами, такими як жіноча, чорна, культурна та інші історії. Ми, насамперед, розглядаємо гендерну і ромську історію через лінзи уповноважувальної освіти, бо з них почався наш практичний досвід об'єднання цих двох підходів.

Що таке усні історії?

Це запис та аналіз усних свідчень про минуле у найрізноманітніших формах. Усні історії можуть зосереджуватися на

- знання минулого, яке перейшло від попередніх поколінь (усна традиція);
- опис подій життя людини, який допоможе оформити факти і їх значення (усна біографія);
- особисті спогади людини про певні події, проблему чи досвід, який вони пережили колись у минулому;
- усні свідчення, записані під час або відразу після події.

Усні історії використовують з двома різними цілями. **Перша** – допомогти в реконструкції минулого з позиції людини, яка „випала” з історії (як примус до осілого життя змінив долю ромської родини чи що почувала донька розкуркуленого батька, коли її не прийняли до університету). **Друга** – допомогти зрозуміти, як люди тлумачать минуле. Усні джерела говорять нам не лише про те, що робили люди, але й що вони бачили, думали, відчували, вірили і чому, що вони хотіли зробити і не зробили і чого вони робити не хотіли.

Згадаймо, що усні історії – це запис і аналіз усних свідчень. Тому ми можемо запропонувати дітям зібрати такі історії в батьків, бабусь і дідусів, сусідів і сусідок щодо певної події чи життєвого досвіду. Такі історії можуть бути корисними для додаткового читання і аналізу на уроках історії.

---

¹⁷ При підготовці цього розділу використовувалися наступні матеріали:

Phil Ingram, Teaching 20th century women's history, Ruth Tudor, op. cit. TEACHING 20TH-CENTURY EUROPEAN HISTORY by Robert Stradling Project “Learning and teaching about the history of Europe in the 20th century” Council for Cultural Co-operation Council of Europe Publishing, а також теорія і практика уповноважувальної освіти

Аналіз історичних джерел вимагає певних **знань** і **навичок**. При цьому, збираючи усні свідчення за допомогою інтерв'ю, їх можна також розвинути далі. Неповний перелік містить такі складові:

- навички критичного аналізу й інтерпретації, які можна застосувати до будь-якого виду свідчень;
- знання і розуміння, яке дасть можливість вставити свідчення в історичний контекст;
- можливість перевірки автентичності й відповідності свідчення перехресним посиланням на ресурси;
- розуміння процесу, за допомогою якого свідчення проаналізоване.
- дослідницькі навички, зокрема, щодо порядку формулювання ефективних запитань;
- комунікаційні навички (щоби тих, кого опитують, почувалися вільно, а для цього треба заохочувати, слухати, стимулюючи і перевіряючи для встановлення фактів;
- навички емпатії до людей різних поколінь, освіти, досвіду, перспектив і припущень;
- здатність відсіювати, оцінюючи відповідність і точність, а тоді будуючи опис, хронологію, формулювання висновків про те, що трапилося і чому;
- здатність робити достовірні і надійні записи усних свідчень і використовувати їх для конструювання даних про те, що трапилося.

Збирання усних історій та їх аналіз **використовується** по-різному:

- можливість доступу до досвіду та перспектив звичайних людей;
- жива перспектива сучасної історії, яку неможливо отримати з сухого тексту підручників;
- інформація про людей і групи, які зазвичай ігноруються підручниками;
- корисна перевірка свідчень, наданих іншими джерелами (особливо, якщо ці джерела містять засоби масової інформації);
- ефективний баланс із історичною інтерпретацією подій, бо показує, як люди насправді це переживали;
- усні історії, особливо в формі особистих спогадів сучасниць і сучасників, часто можуть допомагати учням досліджувати і застосовувати ключові концепції історичної цілісності і змінності;
- дослідження усних історій потребує застосування тих же самих принципів і аналітичних процесів що й до іншого роду свідчень – відбір, перехресна перевірка, виявлення упереджень і викривлень, трактування протиріч і неповних даних.

При аналізі усних історій важливо задавати **питання**:

- Що за людина, яка розповідає свою історію?
- Про що вона говорить? Стосується це того, **що** трапилося чи **чому**? Говорить людина безвідносно до кожного з питань чи вона намагається розповісти історію? Чи говориться те, що не стосується теми? Чи намагається людина виправдати себе і свої дії? Чи намагається вона виправдати когось? Чи відповіді частіше за все надаються у вигляді жартів?
- Чи намагається людина відповідати серйозно на запитання? Чи відчувається дискомфорт щодо деяких запитань? Чи замовчуються певні питання? Чи перед телекамерою і диктофоном людина змінює поведінку?
- Які припущення висловлюються?
- Чи можна виявити упередження?
- Чи є можливість перевірити інформацію з незалежного джерела?

Ось приклади того, **що** можна досліджувати в процесі збору та аналізу усних історій:

- Як змінилося домашнє і робоче життя внаслідок технологічного розвитку?
- Як змінилося життя сім'ї протягом століття?
- Як змінилися ролі дружини чи чоловіка (батьків)?
- Як змінилася статева поведінка і правила моралі? Як ставилися до матерів-одиначок 50 – 60 років тому?
- Як змінилася ідея дитинства і підліткового віку?
- Як змінилося ведення господарства протягом століття?
- Як позначилася на житті людей в містах і селах зростання міст?
- Як змінилася з часом професійна зайнятість (зменшення частки деяких робіт і промисловостей, створення нових, збільшення механізації й автоматизації)?
- Як змінилися стосунки між поколіннями?
- Як змінилися місця відпочинку і розваги?
- Як вплинули на життя людей зміни в мережі транспорту і комунікацій?
- Як позначилися на житті людей зміни в медицині?
- Як змінилися наші ідеї? (наприклад, щодо віри і релігії, злочинів і покарань, бідності і добробуту, освіти, мистецтва, ролі і відповідальності держави і громадян і громадянок, національної ідентичності, тощо)

Розроблення **плану** інтерв'ю

Ось про що слід пам'ятати, готуючи запитання:

- яка базова інформація потрібна щодо кожної людини, яку планується інтерв'ювати (наприклад, де вона народилася і коли, зайнятість зараз чи в минулому, що вона робила в певний момент життя, де вона ходила в школу, де вона жила в певний проміжок життя, тощо);
- яка найкраща чи прийнятна послідовність запитань, щоби інтерв'ю проходило без переривань;
- важливість уникання спрямовуючих (наприклад, ви, напевно, розсердилися через це?) і закритих запитань (коли є лише вибір відповіді „так” чи „ні”);
- важливо переконатися, що запитання чіткі і незарозумілі;
- як досягти балансу між тим, щоби заохочувати людину говорити і водночас повертати її, якщо вона занадто далеко піде від теми;
- як розпочати і завершити інтерв'ю;
- що робити, якщо людина „виснажується” щодо конкретного питання занадто рано;
- які можуть бути шляхи перевірки достовірності свідчень.

Після першого захоплення усними історіями можна побачити, що є багато проблем, яких слід уникнути, аби не профанувати цей підхід. Дослідниця усних жіночих історій Джоан Сангстер пише: „багато з нас спочатку звернулися до усної історії, як до методології, що володіє радикальним і демократичним потенціалом для виправлення історії звичайних людей і підняття самосвідомості робітничого класу і жінок. Як феміністки, ми сподівались використовувати усну історію для надання різноманітних можливостей жінкам шляхом створення переглянутої історії „для жінок”. Ця історія виникає з досвіду жінок, які дійсно жили¹⁸.” Але спроби, як в західних країнах, так і на теренах нашого регіону, показують, що це не так просто. „Чи не перебільшуємо ми радикальний потенціал усної історії? Чи не ігноруємо ми незручні етичні питання, пов'язані з використанням живих людей в якості джерела для наших досліджень?” - вслід за Джоан Сангстер маємо постійно запитувати ми самі себе.

---

¹⁸ Сангстер, Дж. Рассказывая наши истории. Дебаты феминисток и использование устных историй// воспоминания женщин: устные истории переходного периода. Теория и практика. Сборник статей. – Бишкек, 2001, с. 66

Проведення інтерв'ю

Не забудьмо!

- чи працює диктофон;
- чи є чисті касети;
- чи є кому записувати, якщо нема чи відмовить диктофон.

Ключові моменти інтерв'ю:

- приходити вчасно
- приходити вчасно підготовленими
- слухати (активно ☺)
- бути терплячими – не критикувати, давати час на роздуми
- намагатися тримати „в колії”, але не перебивати занадто часто
- подякувати наприкінці інтерв'ю й, можливо, написати листа подяки

Ось перелік деяких **прикладів**, які ілюструють можливі проблеми, які можуть зустрітися нам:

- люди часом надають інформацію, яка не має особливого значення, але для них важлива чи незабутня.;
- розповіді можуть не співпадати з офіційними тенденціями, які прийняті в країні;
- часто можна зустрітися з неправдивими свідченнями;
- люди часто не в змозі згадати деталі, які можуть бути важливими;
- люди можуть потерпати від періодичних втрати пам'яті;
- люди часом намагаються зробити приємне тим, хто їх опитують, а тому розповідають те, що, на їхню думку, має сподобатись тим, хто проводять опитування;
- люди можуть бути схильними до перебільшень, які важко ідентифікувати.

Розповідаючи, людина може (та має право) її прикрасити чи погіршити, тобто говорити неправду (неповністю). Ось деякі причини цього:

- сором,
- недовіра,
- ролі, які людина хоче чи вимушена грати,
- боязнь,
- не знання відповіді на запитання,
- бажання притягти увагу,
- забудькуватість

Достовірність інформації та успіх збирання історій залежить від підготовки та налаштування на роботу обох сторін. Для відповідної підготовки можна провести підготовчий тренінг, протягом якого ті, хто в майбутньому розповідатимуть історії, та ті, хто їх записуватиме, можуть познайомитися та створити контакти для полегшення наступної роботи.

Після проходження хоча б частини програми уповноважувальної освіти, зокрема, успішних комунікацій, ті, хто розпитують, володітимуть комунікаційними навичками:

- не тиснути на тих, хто розповідає,
- запитувати залежно від ситуації, використовуючи відповідно відкриті чи закриті запитання,
- пам'ятати про послідовність та вчасність питань,
- бути чуйними та толерантними,

- ...
- ті, хто розповідають, будуть
- емпатійними,
- щирими,
- відкритими,
- більш відвертими

Варто пам'ятати, що дрібниць не буває:

- Вхідження в розмову має бути поступовим, слід мати план входу – виходу з інтерв'ю.
- Варто слідкувати за своїми репліками, бо вони можуть суттєво вплинути на подальший хід розмови.
- Слід давати „повітря” – паузи між закінченням репліки та наступним питанням (можливість пригадати, подумати, не тиснути).
- Принцип Конфіденційності надзвичайно важливий під час збору історій (інколи, навіть коли людина хоче, щоб було написано її ім'я, варто кілька разів подумати, чи доцільно це робити – ситуації в житті можуть змінюватися, чи не вплине це на долі тих, хто довірилися нам і щиро розповіли своє життя).
- Пам'ятати про розігрів – людину треба приготувати до розмови.
- Обговорити етичні аспекти – погодження на запис цієї історії, згадування імен.
- По закінченню розмови варто переконатися, що ми спроможні встановити хронологію подій.
- Наполягання має бути не тиском, але наполегливим по своїй логічності.
- По завершенню перепитуємо (етичні питання), чи все інтерв'ю можна надрукувати (якщо ми плануємо повний друк історії).
- Не завадить також кінцева перевірка та згода розмовниці чи розмовника з написаним.
- Важлива міміка та жести (двох сторін).
- Не редагувати.
- Мова, яка є.
- Дякувати.

Як бути, коли людини під час бесіди чи тренінгу розплакалася?

- Бути наготові, що така ситуація може виникнути
- Намагатися триматися „золотої середини”
- Працювати з собою (не плакати разом)
- Не розбурхувати ситуації
- Не провокувати до плачу
- Мають бути наготові позитивно налаштовані кілька фраз – моделі виходу з ситуації (запитати: можливо цей негативний досвід став для Вас уроком, або може стати уроком для інших...)
- Відвести від теми, щоби потім повернутись.

Цей процес близького, глибокого спілкування та спогади з минулого можуть нагадувати процес глибинного інтерв'ю, але збір усної історії ще вільніший, позбавлений мінімального тиску на людину. „Не нашкодити” – це не тільки принцип роботи медиків, але й принцип роботи тренера, інтерв'юєра, інтерв'юєрки.

І ще:

- не диктуємо – це не буде усна історія,
- краще мати диктофон – можна загубити інформацію,
- пам'ятаймо про репрезентативність вибірки.

Аналіз і інтерпретація інтерв'ю

Спочатку слід провести повний чи частковий запис інтерв'ю (транскрибування). Читаючи записане, думаємо про:

- чи відповіло інтерв'ю на запитання, які є наріжними в дослідженні
- чи добре людина, яку ми опитували, пам'ятає події, про які розповідала
- чи отримана внаслідок інтерв'ю суперечлива інформація
- чи існують шляхи, якими можна перевірити достовірність відповідей
- чи є ознаки упереджень у відповідях
- наскільки важливі історичні свідчення, отримані з інтерв'ю
- якими шляхами можна було би покращати інтерв'ю

Упорядкування свідчень можна робити різними способами. Один з них, коли ми:

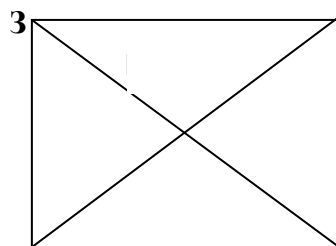
- роздруковуємо свідчення, нумеруючи кожний рядок
- розрізаємо текст на окремі свідчення
- сортуємо свідчення за такими ознаками
  - на мою думку, ці твердження правдиві, тому що...
  - на мою думку, ці твердження неправдиві, тому що...
  - на мою думку, ці твердження важливі для аналізу цієї теми, тому що...
  - на мою думку, ці твердження неважливі для аналізу цієї теми, тому що...
  - на мою думку, ці твердження відображають думку багатьох (репрезентативні), тому що...
  - на мою думку, ці твердження не відображають думку багатьох (не репрезентативні), тому що...
- складаємо загальний текст
- формуємо коментарі

Важкою для розуміння може бути категорія – неважлива інформація. Як це перевірити?

Репрезентативність: чи типово це, притаманне для широких кіл.

Свої особливості виникають при роботі з показниками категорії „Правдивість”: де правда, де ні; хочеться вірити, як це можливо перевірити... Ця проблема базується на наших цінностях та ставленні (і ми знову звертаємось до послання УО).

З – знання

П

П - поведінка

Н – навички

Н

Пр

Пр- проблема

С - ставлення

Лівий трикутник (З – С – Н) відображує ключові виміри освіти взагалі й уповноважувальної зокрема.

Правий трикутник (П – Пр – С) – теорію конфліктів, описану Йоганом Гальтунгом в Трансценд методі.

Вони “зустрічаються” на ставленні як засадничому понятті – ставленні.

Багато з того, що ми прочитали про усні історії, має спільне з уповноважувальною освітою. Одна з тренерок уповноважувальної освіти, познайомившись з усними історіями, назвала їх рідними сестрами. Але як перевести позитивні емоції від сприйняття підходів на практичний ґрунт?

Які ризики й які можливості відкриває інтеграція програм

Можливості	Ризики
Розширення програми	Проблеми з формалізацією нового посібника
Краще засвоєння предмета (історії)	Ризик нерозуміння оточенням
Використання методичної бази уповноважувальної освіти при дослідженнях, аналізі і написанні усних історій	Етно-психологічні проблеми
Ширше використання усних історій за допомогою уповноважувальної освіти	Домінування одного напрямку над іншим
Розширення аудиторії	Відсутність кадрів
Популяризація гендерної тематики в цілому за допомогою уповноважувальної освіти і усних історій	Відсутність спільної методології усних історій та уповноважувальної освіти
Уповноважувальна освіта дасть можливість використовувати не лише жіночі, а й гендерні історії	

Щоби уникнути ризиків і найефективніше скористатися перевагами, пропонуємо таку **послідовність** для тих, хто вже знайомі з уповноважувальною освітою:

- познайомитися з методом, що називається „усні історії” чи „біографічний метод”;
- пропустити через себе цей досвід і відрефлектувати його в групі інших тренерів і тренерок;
- додати деталі й акценти, які привнесені з програми; спробувати передати іншим.

Як **передати іншим** цей новий досвід? Як **використати**? Ось можливі варіанти:

- збір усних історій та їх аналіз як окреме академічне дослідження;
- використання усних історій в традиційній освіті;
- використання фрагментів усних історій та/чи уповноважувальної освіти;
- об'єднання підходів, досвіду, інструментарію, досвіду програм для створення нового досвіду.

Усні історії й уповноважувальна освіта мають **спільність характеристик і підходів**:

- культуральні інновації а постмодерному просторі, де головна діюча особа – Людина як суб'єкт;
- найважливіші цінності – Людська Різноманітність, що має право на власний голос і власну історію;
- спрямування свого розвитку на розбудову гендерно-чуйного суспільства;
- рефлексії.

Ось як в деталях це можна відобразити в порівняльній таблиці.

Усні історії	Уповноважувальна освіта
Джерело персонального досвіду	Базується на власному досвіді В посібниках відсутні приклади
Важливість уміння запитувати	Важливість уміння запитувати
Є історія, а є її тлумачення (однобічне, стереотипне) Проблема викладання історії	Дослідження стереотипів, їх небезпеки, рамок, які вони встановлюють
Персоналізація історії	Принцип персоналізації
Це момент саморефлексії	Важливість саморефлексії
Під час збору історій поведінка тих, хто їх збирають, несе ситуативний характер	Вміння здійснювати ситуативний аналіз Вироблення соціального інтелекту
Брехня як форма комунікації тих, хто розповідає свої історії – питання не в тому, що правда, а в тому, чому формується неправда	Вплив структурного і культурного насилля Відмінність між поведінкою і ставленням Компенсаторні реакції «Важливо не те, що сказали учасниці й учасники під час тренінгу, а те, про що вони стали після цього думати»
Важливість того, хто питає і як	Створення атмосфери, що сприяє відвертій розмові навіть, якщо ті, хто питають, не належать до тої же групи, що й опитувані (використання Я-повідомлення, персоналізації, «дослідження айсберга»)
Доступ до аудиторії Розуміння культури тих, кого питають	Принцип чуйності до різноманітності
Коли ми не належимо до групи, яку опитуємо, важливо виступати як учениці й учні	Ми завжди виступаємо як учні й учениці, вважаючи, що в чомусь ми все одно не належимо до групи тих, кого опитуємо
Пам'ятати, що це розповідь про таємниці	Принцип конфіденційності
Добре питання складається з 2 частин: - ствердження - саме питання	Принцип персоналізації Я – повідомлення
Важливість слухання	Активне слухання
Небезпека викривлення інформації	Використання переформулювання
Персональний ризик – як справитись із емоціями групи	Послідовність у вправах – спочатку емоції через рефлексії, вихід з ролі, а потім аналіз ситуації

Якщо ми розвинули в собі те, що пропонує уповноважувальна освіта, то можемо це використати й в усних історіях.

Майже кожна вправа уповноважувальної освіти має практичне застосування в навчанні, зборі та аналізі усних історій.

Застосування вправ уповноважувальної освіти в усних історіях

Назва вправи	Її застосування в усних історіях
“Я пишаюся...”	
Герб	Питання, які можуть застосуватися під час інтерв'ю

Крок назустріч	Концепція вправи допомагає формувати позитивний простір для інтерв'ю
Повітряна куля	
Слухати і чути (активне слухання)	Використання навичок при зборі усних історій
Що можна втратити при передачі інформації	Відповідальність за передання інформації Намагання уникнути втрат інформації
Телефон зламався (переформулювання)	Відповідальність за передання інформації Уточнення інформації в тих, кого інтерв'юють Вникання в контекст і його розуміння Розуміння жаргонів, місцевої говірки, спеціальних термінів, тощо
Айсберг	Збір усних історій як відкриття айсбергу – груп, непомітних для “великих”
Я – ТИ – Повідомлення	Використання Я-повідомлення під час складних ситуацій
Співпраця	Використовувати цей принцип як один із засадничих
Крок за кроком до успішного спілкування (Етапи трансформації конфліктів)	Пам'ятати, особливо, коли опиняємося в середині конфлікту
Рольова гра	Пам'ятати про реверсію ролей і виході з них
Допоможемо ровесникам і ровесницям помиритися (медіації)	Намагатися використовувати якомога повніше якості медіаторів під час збору інтерв'ю
Сім нот	Пам'ятати й поважати різноманітність
“Сніжинки”	Пам'ятати й поважати різноманітність
Хто такі Я	Ознайомлені з вправою, можуть будувати промінці для тих, про кого вони збирали усні історії, під час їх аналізу
Веселка	Пам'ятати й поважати різноманітність
Коли і чому ми вперше усвідомили, що ми дівчата чи хлопці	Це може бути одним із запитань тим, чиї історії збираються
Чого чекають від Я	Перелік факторів, які впливають на нашу соціалізацію (традиції, змі, сім'я, школа, тощо), можуть бути “осями”, по яких можливе кодування текстів під час аналізу – при аналізі за допомогою осьового кодування
Гендерні стереотипи (Чим небезпечні рамки, користь і небезпека рамок)	Використання при аналізі
«Фотографія домашнього дня»	Може бути частиною гендерного аналізу щодо гендерних ролей, потреб і інтересів
Праця і робота	Використання при аналізі
«Подивимося у дзеркало»	Використання при аналізі
Магазин іграшок	Іграшки, ігри, заняття – одна з можливих тем
Шкільний дзвоник	Школа, освіта – одна з можливих тем
На роботу потрібні...	Використання при аналізі
Нове покоління обирає...	Використання при аналізі
З кола дискримінації	Використання при аналізі
Я голосую за...	Політика – одна з можливих тем
Шлях у країну Уповноваження	Використання при аналізі
Кому і для чого потрібна	Використання при аналізі

гендерна справедливість	
Сад рівності (Ліс справедливості)	Використання при аналізі
Зняти гендерні лінзи. Основи гендерного аналізу	Зв'язкова ланка з усними історіями, гендерними студіями, гендерним аналізом, тощо

Можливості, які надає співпраця

Що може дати уповноважувальна освіта	Що можуть дати усні історії
Усні історії для аналізу	Чіткій інструментарій (алгоритм) збору й обробки інформації у вигляді усних історій
Практичні навички збору усних історій	Залучення до процесу досліджень нових людей
Популяризація дослідницького методу і його наслідків (самі усні історії)	

Можливі **наслідки** для мережі уповноважувальної освіти

- збір усних історій дітьми;
- збір усних історій педагогами;
- терапія персонального минулого;
- сприяння більш активному уповноваженню.

Різноманітність матеріалу, його одання з різних джерел, різними методами, необхідність серйозного аналізу, великий обсяг інформації, потребують часу для усвідомлення й подальшого використання. Тим, хто здійснюють програму в країнах і хотіли би поглиблювати й поширювати її надалі, важливо прийняти інтеграційний шлях використання усних історій і уповноважувальної освіти, тобто **об'єднуючи підходи, досвід інструментарій, досвід програм для створення новго досвіду і нових інновацій.**

Приблизний **план і послідовність дій**

- Глибше ознайомитися з дослідницьким методом „усних історій”.
- Провести пробне зайняття в групі, яка, як мінімум, опанувала розділом „Успшні комунікації”.
- Попросити членів групи зібрати усні історії у своїх близьких. Для цього можн використати формат програми, наприклад, чому так назвали батьків, їхні улюблені іграшки і заняття, тощо.
- Зібрати усні історії.
- Транскрибувати.
- Ознайомити групу з історіями, пам'ятаючи про принцип конфіденційності під час представлення. Для цього треба попросити дозволу на оприлюднення в тих, кого опитували.
- Відрефлектувати разом із групою відчуття, емоції, враження від самих історій.
- Проаналізувати історії за допомогою інструментарія уповноважувальної освіти й інших аналітичних підходів.
- Відрефлектувати процес збору історій.
- Проаналізувати свої успіхи й упущення під час збору історій, обговорив відповідальність тих, хто збирають усні історії.
- Описати цей досвід.
- Поділитися їм з іншими колегами, які працюють за програмою „Уповноважувальна освіта”.

Тільки такий свідомий, обережний, послідовний шлях допоможе нам з найбільшою ефективністю використовувати сильні сторони обох програм.

Приблизний план тренінгу

Вступ (10')

Принципи (10')

Знайомство – історія моїх дідуся й/чи бабусі (20')

Очікування (10')

Що таке усні історії і що можна використати з досвіду уповноважувальної освіти (20')

11:10 – 11:30

Перерва

Приклад інтерв'ю з одночасним транскрибуванням (30')

Рефлексії (10' + 30')

що ми відчуваємо, коли говоримо про себе і своє життя

що нам може заважати говорити про себе

що з досвіду уповноважувальної освіти може нам допомогти в проведенні інтерв'ю

12:40 – 13:30

Обід

Сортування інтерв'ю (60')

Аналіз (30')

15:00 – 15:20

Перерва

Рефлексії (20')

Підсумки (20')

Дані по людину, яку ми опитуємо

Обов'язкові дані

Ім'я, прізвище

Вік

Національність

Рід занять чи фах (зараз чи в минулому)

Освіта

Місце проживання

Додаткові дані

Сімейний стан

Склад сім'ї

Переїзди на постійне місце проживання

ЗВІЛЬНИМОСЯ ВІД ЗАЛЕЖНОСТІ – НАРКОМАНІЯ ТА ІНШІ

Наркоманія \ однією з актуальних проблем сучасності. Можна сказати, що вона стала складовою частиною нашого життя. Про наркоманію говорять, пишуть, борються з нею, а вона продовжує існувати і кількість її жертв не зменшується. Особливо плідний ґрунт для поширення наркоманії створюється в країнах, що знаходяться в умовах економічної і політичної криз – нестабільна реальність, незрозуміле майбутнє, безробіття, фрустрації, невротизоване і агресивне суспільство впливає дуже негативно на особистість кожного громадянина і громадянки. Різні люди різною мірою пручаються цьому впливу. Багато з них реагують деструктивною поведінкою, яка приймає різні форми. Серед них соціальний протест, правопорушення, втеча від реальності, і, як наслідок – споживання наркотичних засобів. Хоча останнє має місце і в суспільствах, що процвітають, що ще раз свідчить про те, що причини наркоманії слід шукати не лише в соціально-економічних умовах країни, але і в самій особистості. А особистість окрім уроджених якостей має і набуті. Формування цих набутих якостей разом з сім'єю визначають різні соціальні інститути. Серед них одним з основних є школа, яка має не тільки функцію освіти, але й виховання. Зрозуміло, що школі складно незалежно адекватно реагувати на таке явище як наркоманія. Для її профілактики вчителям потрібна інформація і методика. Окрім того, вони повинні добре усвідомлювати, що вони дійсно можуть внести свою лепту в подолання цього нещастя і що це стосується не лише правозахисників, медиків і психологів: діяльність, спрямована проти наркоманії, складається як з боротьби з розповсюдженням наркотичних засобів, так і превенцію наркоманії – систему заходів, спрямованих на уникнення небезпеки вживання наркотиків. Звернення до такого превентивного засобу може налякати підлітків жахливими наслідками вживання наркотиків. Західний досвід показав, що підлітки, дуже цікаві, завантажені емоційними та соціальними проблемами, потребують іншого, витонченого, обережного і комплексного підходу.

У зв'язку з таким підходом внаслідок оцінки ефективності превентивних програм наркоманії Всесвітня організація охорони здоров'я розробила ряд рекомендацій, які слід врахувати при превентивній роботі.

Насамперед, як ми вже відзначили, однією з основних помилок превентивної роботи з наркоманією є антинаркотична пропаганда, яка в основному розуміє форму залякування. А тактика залякування і заборон доволі добре показала свою неспроможність. Адже для підлітка одним з основних засобів самоствердження є подолання перешкод, створених старшими. Тому надаючи інформацію залякування, ми фактично штовхаємо його до подолання заборон. Окрім того, залякування дає наркотику певну привабливість для підлітка, в якому дуже сильна тенденція до експериментів і випробовування всього.

При роботі з підлітками слід врахувати і те, що для них менш актуальна якась очікувана в майбутньому хвороба і тому неефективна бесіда про пагубний вплив наркотиків на здоров'я. А з іншого боку, дуже актуально бажання відразу прийняти незвичне задоволення. Так що залякування і заборона не є успішними методами превенції наркоманії.

Найефективнішими засобами роботи над проблемою вважаються групові дискусії і спільне прийняття рішень. При діалоговому стилі відносин підлітку інформація надається методом т. зв. непрямого навчання, яке має безумовну перевагу у порівнянні з наказами і директивами. Тому для успішної превентивної роботи педагоги повинні вміти бути справжніми учасниками і учасниками інтерактивного процесу і вміти давати спрямування.

Другим важливим моментом ефективної роботи є те, що увага підлітку повинна спрямовуватися не стільки на негативні наслідки вживання наркотиків, а явні переваги здорового образу життя, стимулювання бажання бути здоровими. Підліток повинен відчувати, що здоровий образ життя робить людину сильною і дає їй можливість насправді розпоряджуватися своїм життям, тоді як наркозалежність означає втрату свободи.

На сьогодні перевага віддається таким превентивним заходам, в яких співвідносяться різні підходи: надання підліткам об'єктивної інформації про наркоманію, їх активна включення

в дискусії про наркоманію, надання здорових альтернатив (спорт, похід, природа, творчість, благодійність тощо). Ці конструктивні альтернативи, а також здатність адаптації до середовища і до складнощів, прийняття існуючої дійсності протистоять бажанню втечі від реальності, яке не чуже людській природі і часто є причиною проблем. Окрім того, процес виховання в цілому повинен включати розвиток таких установок, цінностей і особистісних компетентностей і якостей, які допоможуть підлітку сформуватися сильною, щасливою і ефективною особистістю. В цій справі педагоги мають багато співників і співниць. Серед них уповноважувальна освіта, основною метою якої є сприяння формуванню свідомості справжніх громадян і громадян відкритого суспільства. Тематика наркоманії органічно вписується в концептуальну рамку програми, і ми вирішили запропонувати включити її в нашу програму.

Можна виокремити дві категорії роботи над попередженням наркоманії і уповноважувальній освіті. Перша категорія має на увазі більший акцент на такі вправи, які спрямовані на формування самодостатньої, сильної, резистентної до проблем особистості. Тобто програма збагатиться вправами, сфокусованими на інтраперсональну проблематику. Ці вправи допоможуть підлітку більше розвивати внутрішні ресурси, впевненість в собі, відвагу подолання проблемних ситуацій, конструктивне ведення проблем та інші навички і здатність уникнення небажаної діяльності. Друга категорія роботи над превенцією наркоманії вже безпосередньо стосується орієнтацій і цінностей, пов'язаних з наркоманією – специфічні вправи попередження наркоманії.

Будьмо ж вірними принципу НЕ НАШКОДЬ!

ЗДОРОВИЙ ОБРАЗ ЖИТТЯ

МЕТА:

- Визначення поняття здорового образу життя

ОПИС ВПРАВИ: (30 – 45 хвилин)

- Тренер пише на дошці поняття: «здоровий образ життя» і об'єднує учасників і учасниць в підгрупи з 5-6 осіб.
- Кожного і кожну просять написати по три слова, які вони згадають у зв'язку з цим поняттям. На підставі цих слів кожна група пише об'єднане визначення здорового образу життя.
- Потім кожна група надає своє визначення перед всією групою. Кожна з них пише на дошці і після групової дискусії на їх базі створюється спільне визначення.
- В дискусії бере участь і тренер, і в разі необхідності вносить корективи.
- Групова дискусія ведеться навколо наступних питань:
  - яку перевагу має здоровий образ життя?
  - що заважає нам вести здоровий образ життя?

ШКІДЛИВІ ЗВИЧКИ

МЕТА:

- Оцінити ставлення групи до шкідливих звичок

ОПИС ВПРАВИ: (15 – 30 хвилин)

- Учасники і учасниці об'єднуються в підгрупи з 5-6 осіб.

- Тренер знайомить учасниць в учасників з темою дискусії: що таке шкідливі звички, чому ці звички погані, що таке корисні звички.
- Для дискусії дається близько 6 хвилин. Після завершення дискусії підгрупи надають результати дискусії всій групі. На дошці пишуться загальні висновки.

ТРЕНЕРСЬКІ НОТАТКИ

Цю техніку можна використовувати тоді, коли хочемо швидко оцінити рівень інформованості чи ставлення до якогось питання.

МАРІОНЕТКИ

МЕТА:

- Дати учасницям і учасникам відчуття і усвідомити, що відчуває людина, коли вона кимось керується.

ОПИС ВПРАВИ: (30 – 40 хвилин)

- Учасники і учасниці об'єднуються в підгрупи з трьох осіб.
- Кожна трійка отримує завдання: двоє грають роль ляльководів, вони повинні управляти рухами маріонетки, третя людина грає маріонетку.
- Для кожної трійки ставиться два стільці на півметровій відстані одне від одного. Ляльководи повинні пересадити маріонетку з одного стільця на інший.
- Маріонетка не має права пручатися і взагалі робити якісь рухи незалежно.
- Потім в трійці змінюються ролі таким чином, щоб всі побували в ролі маріонетки.
- Після виконання завдання в групі починається дискусія, розглядаються наступні питання:
  - що відчували учасниці і учасники під час гри, коли виконували роль маріонетки?
  - чи сподобалось вам це почуття, чи почувалися ви комфортно?
  - чи появилось в них бажання самим щось зробити?
  - знаходиться чи ні в подібній ситуації наркозалежна людина?

ЖИТТЯ РАЗОМ З ХВОРОБОЮ

МЕТА:

- Формування адекватного ставлення до проблеми наркоманії.

ОПИС ВПРАВИ: (20 – 30 хвилин)

- Тренер дає кожному і кожній по 12 карток і просить, щоб вони написали на чотирьох з них свої улюблені страви, на наступних чотирьох – улюблені заняття, і на чотирьох, що залишилися – імена близьких любимох людей.
- Після того, як всі виконають завдання, тренер говорить: давайте поставимо себе в ролі людини, яка стала наркозалежною і розберемося, що відбувається в її житті. Людина обрала задоволення, яке вона отримує від наркотиків. За будь-яке задоволення треба платити чим-небудь окрім грошей... Тому прошу всіх віддати по одній карточці улюбленою стравою, заняттям і людиною. Через деякий час наркоманія вимагає

наступну жертву, і присутні віддають ще по три картки. Після цього тренер обходить учасниць і учасників, не дивлячись, відбирає картки, що лишилися у членів групи. Це можливий варіант того, що робить наркоманія з життям людини.

- Групова дискусія стосується наступних питань:
  - як почували себе присутні під час гри?
  - як вони відчувають себе зараз?
  - Чим було важко поступитися і чому?
- Після дискусії тренер просить учасниць і учасників вийти з ролей і звертається до них: це була все лише гра. Я дуже сподіваюся, що це ніколи не торкнеться вас і ваших близьких, що ніхто з вас не опиниться в такій ситуації. Все це була всього лише гра, і разом з грою закінчилися зіграні ролі.

ТРИ ФАКТОРИ

МЕТА:

- Осягнути значення факторів, що сприяють формуванню наркоманії

ОПИС ВПРАВИ: (20 – 60 хвилин)

- На дошці малюється схема: трикутник, верхівки якого представляють три фактори – наркотик, особистість, середовище.
- Учасники й учасниці об'єднуються в три підгрупи, кожна з яких представляє один з факторів формування наркоманії (особистість, середовище, наркотик).
- Підгрупи отримують завдання аргументовано довести, що їх фактор є провідним у формуванні наркоманії. Аргументи мають бути записаними.
- Після того, як всі підгрупи закінчать писати, вони представляють свої міркування групі.
- Починається дискусія, в якій кожна група доводить провідну роль свого фактора.
- Приблизно через 20 хвилин тренер зупиняє дискусію і просить сказати, як вони почувалися під час дискусії і які висновки зробили по її закінченні.
- Тренер підводить групу до висновку, що всі три фактори грають однаково важливу роль у формуванні наркоманії.

А ЩО, ЯКЩО?..

(рольові ігри)

МЕТА:

- Вироблення спроможності зробити вибір і відстояти прийняте рішення.
- Вироблення нової моделі поведінки в складній ситуації.

ОПИС ВПРАВИ: (50 – 60 хвилин)

- Тренер розповідає групі наступну *ситуацію*: ви знаходитеся в дворі чи в домі друга або подруги. Вони запропонували спробувати марихуану. Вас ніхто не бачить. Як ви вчините? Добровольці розігрують ситуацію по техніці акваріуму.
- До розігрування ситуації тренер просить членів групи під час розігрування записати, що заважає героїні чи герою у вирішенні питання. Після розігрування ситуації члени групи називають оптимальний, на їх думку, варіант поведінки.

- В цьому випадку оптимальним варіантом є така відмова, яка не зіпсує стосунки. Вибір моделі поведінки відбувається з урахуванням позитивних і негативних наслідків всіх варіантів. Має бути обраний той варіант, який буде мати найменше негативних і найбільше позитивних сторін. Наприклад, один варіант – погоджуся і викурю. Що в цьому позитивного і що – негативного. Другий варіант – відмовлюся і піду. Третій варіант – засуджу друга чи подругу і розповім їх батькам. Що тут позитивного і що негативного?
- Відбувається групова дискусія: всі діляться своїми враженнями.
- Можна придумати для розгляду й інші ситуації. Наприклад, Одного разу в шкільному коридорі старшокласник запропонував вам сигарету. Ви відмовилися. Він почав над вами сміятися і обізвав мамчиєм. Ви дуже образилися, тим більше, що там стояли інші, важливі для вас і авторитетні хлопці. Як ви вчините?
- *Або такий варіант:*
- У вас своє коло, ви збираєтеся, розважаєтеся, курите сигарету. Одного разу прийшов новий сусіда. Він використовував якусь речовину, яку називав травкою і запропонував вам спробувати. Він розповідає, що таке кайф і що цю насолоду неможливо з чимось порівняти. Деякі відразу ж спробували. Як ви вчините? Зрозуміло, ми пропонуємо групі такі ситуації, які їй будуть найбільше зрозумілими. Можна запропонувати самім придумати ситуацію.

МІСЬКА РАДА

МЕТА:

- Тренування навичок співробітництва і аргументованого представлення своєї позиції.

ОПИС ВПРАВИ: (50 – 60 хвилин)

- Члени групи об'єднуються в підгрупи.
- Кожній підгрупі дається завдання розробити закон у зв'язку з тютюном, алкоголем і наркотиками.
- Кожна підгрупа представляє різну позицію, наприклад, 1 підгрупа – об'єднання матерів, чиї діти вживають наркотики; 2 підгрупа – об'єднання молодіжних організацій; 3 підгрупа – об'єднання бізнесменів; 4 підгрупа – релігійне об'єднання; 5 підгрупа – представництво міської адміністрації; 6 підгрупа – представництво міністерства внутрішніх справ; 7 підгрупа – учасниці і учасники програми «Уповноважувальна освіта» тощо. Учасники і учасниці самі обирають, в якій підгрупі вони бажають працювати.
- Для розробки законопроекту дається приблизно 20 хвилин. Після цього кожен законопроект розглядається на засіданні міської ради (тобто разом) для створення об'єднаного закону.
- В груповій дискусії члени групи діляться своїми враженнями.

**СЛОВНИК ТЕРМІНІВ,
ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В
ПОСІБНИКУ**

АЛГОРИТМ – послідовність дій, спрямованих на отримання певного результату.

ГОМОФОБИЯ – страх спільноти, яка складається з людей одної статі. На рівні індивідуальної свідомості – засіб психологічного самозахисту проти власних неусвідомлених гомоеротичних відчуттів.

ДЕРИВАЦІЯ – (лат. derivatio – відвожу, утворюю) утворення нових слів від уже наявних у мові.

ДИСКУРСИВНИЙ – (лат. discursus – міркування, досвід, аргумент) той, який є наслідком логічного, опосередкованого міркування.

ДИСКУРС – це письмовий чи вербальний продукт мовлення комунікативної дії. Означає її змістовну однорідність, актуальність (доцільність), прив'язаність до певного контексту, жанрову або ідеологічну приналежність, приналежність до прошарку культури, соціальної спільноти, історичного періоду. Це соціокультурний термін, бо необхідно також враховувати всю сукупність обставин, які передують його виникненню.

ДИСОНАНС КОГНІТИВНИЙ – стан, що характеризується зіткненням в свідомості індивіда суперечливих знань, переконань, поведінкових установок відносно деякого об'єкта чи явища.

Теорія когнітивного дисонансу — одна з «теорій відповідності», що базується на приписуванні особистості стремління до зв'язного і впорядкованого сприйняття свого ставлення до світу. Поняття «когнітивний дисонанс» вперше введено учнем Курта Левіна Леоном Фестінгером 1956 року для пояснення змін думок, переконань як способу усунення змістових конфліктних ситуацій.

ДИХОТОМІЯ – (грец. dīxotomía – поділ на дві частини) поділ обсягу поняття на два види поняття що суперечать один одному.

ЕМПАТІЯ – (англ. empathy – співчуття, співпереживання) здатність людини емоційно відповідати на переживання інших. Емпатійна здібність часто виростає з розвитком життєвого досвіду.

ІДЕНТИЧНІСТЬ ҐЕНДЕРНА – один з п'яти компонентів людської сексуальності, що визначається як само-ідентифікація індивіда з тим чи іншим ґендером, як внутрішнє самоусвідомлення в якості чоловіка, жінки чи когось проміж ними (біґендере чи кроссґендерне самоусвідомлення).

ІМПЛІЦИТНИЙ – (лат. implisito – сплітаю) неявний, прихований, такий, що може бути виявлений тільки через свої зв'язки з іншими об'єктами чи процесами.

ІНТЕРАКЦІЯ – (від англ. interaction < лат. inter + activus — діяльний) термін, який використовується в соціальній психології і культурології; означає взаємодію, взаємний вплив людей або вплив груп одне на одного як безперервний діалог. В соціальній психології Дж. Міда І. — безпосередня міжособистісна комунікація («обмін символами»), найважливішою особливістю якої визнається здатність людини «приймати роль іншого», уявляти себе (відчувати), як його сприймає партнер по спілкуванню (або група).

КОГНІТИВІСТИКА – наука, що вивчає й моделює принципи організації і роботи природних і штучних інтелектуальних систем.

КОНОТАЦІЯ – це «спів-значення», додаткове значення, яке спадає на думку, пригадується. Те, що мається на увазі саме собою. Клубок зв'язків, що спливають у пам'яті з будь-якого приводу. Усе, що може мати значення. Тобто спогад, уявлення, зв'язок із чимось.

РЕФЛЕКСІЯ – роздуми, діяльність самосвідомості, здатність до аналізу власного психологічного стану. Ця здатність залежить від ступеня складності внутрішнього світу людини і від її навчання.

СТАГНАЦІЯ – (лат.stagnum - стояча вода) застій у виробництві, торгівлі, соціальному житті, тощо.

УНІФІКАЦІЯ – приведення чогось до єдиної форми, системи.